

Analîzeke Edebî li ser Muşa'ereya Aşiq û Maşûq a Rûhî

Yakup Aykaç¹

Rûhî'nin Aşık ile Maşuk Adlı Muşaaresinin Edebî Analizi

Öz

Aşk mefhumu ilk dönemlerden itibaren insanoğlunun hayatında var olmuştur. Dolayısıyla aşkı felsefî, edebî, ilmî, tasavvufî yönden ele alan birçok eser verilmiştir. Aynı şekilde aşk üzerine yapılan değerlendirmeler klasik edebiyata da yansımıştır ki şairler aşk, aşık ve maşuk üçlemesiyle gerek mecazî gerekse de ilahî aşk konularında gazel, kaside, mesnevî türünde eserler vermişlerdir. Bunlardan birisi de Klasik Kürt Edebiyatının son dönem öncü şairlerinden biri olan Rûhî mahlaslı Şeyh Abdurrahman Aktepe'nin *Aşık ile Maşuk* adlı şiiridir. Rûhî sözkonusu şiirini münazara tarzında kaleme almıştır. Şair teşhis sanatıyla konuşturduğu aşık ile maşuku aşk temelli bir diyalog çerçevesinde ele almıştır ve bu yönüyle başarılı bir muaşaka örneği ortaya koymuştur. Rûhî'nin murabba şeklinde yazdığı şiiri ilk defa bu çalışmada muşaaire çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu makalede aşk eksenli bir diyalogla ele alınmış şiirin edebî yönden analizinin yapılması amaçlanmıştır. Sözkonusu analizde metod olarak modern şerh yöntemine başvurulmuş, her bend kendi içerisinde sözlükçesi, edebî sanatları, tasavvufî ve edebî yorumuyla birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda ise *Aşık ile Maşuk* muşaaresinin edebî yönden tasavvufî ve felsefîk derin yönleri bulunan bir muhteviyatla ortaya konduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Münazara, Muşaaire, Muaşaka, Aşık ile Maşuk, Rûhî, Şeyh Abdurrahman Aktepe.

Kurte

Têgeha işqê ji demên berê ve di jiyana mirovan de cihê xwe girtiye. Ji ber vê yekê derbarê işqê de gelek berhem hatine nivîsîn ku ji aliyê felsefî, edebî, ilmî û tesewîfî ve li ser wê hûr bûye. Herweha wan nîrxandinên curbicur rengê xwe daye edebiyata klasîk ku şairan li dor sêbareya işq, aşiq û maşûqê geh bi işqa mecazî gah bi işqa heqîqî bi teşeyên xezel, qesîde û mesnewî gelek berhem nivîsîne. Yek ji wan jî helbesta *Aşiq û Maşûq a Şêx Ebdurehmanê Axtepî* ye ku ew bûye şairekî pêşeng ê serdema xwe û bi mexlesa *Rûhî* deng vedaye. Rûhî helbesta xwe bi şewaza munazereyê nivîsiye. Wî bi hunera teşxîsê aşiq û maşûq xistine nav guftûgoyeke evînî ku

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, yakupaykac@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2602-484X.

ji vî aliyê ve bûye mîna ke mu'êşşeqeyê. Mu'êşşeqeya Rûhî ya ku bi teşeya murebbe'ê hatiye nivîsîn, cara yekem bi vê nivîsarê di çarçoveya muşa'ereyê de hatiye nixandin. Armanca vê gotarê ew e ku li ser muşa'ereya Aşîq û Maşûq analîzeke edebî bike. Di vê xebatê de metoda şerhên nûjen wek rêbaz hatiye bikaranîn û her bendeke vê muşa'ereyê bi ferhengok, analîzeke edebî û tesewîfî digel hunerên edebî pêkve hatiye nixandin. Di dawiya gotarê de hatiye dîtin ku muşa'ereya Aşîq û Maşûq ji aliyê edebî ve xwediyê naverokeke kûr e di biwarê tesewîf û felsefeyê de.

Peyvên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Munazere, Muşa'ere, Mu'êşşeqe, Aşîq û Maşûq, Rûhî, Şêx 'Ebdurehmanê Axtepî.

Literary Analysis of Rûhî's Musha'arah Named 'Aşîq and Maşûq

Abstract

The concept of love has existed in the lives of human beings since the earliest times. Therefore many philosophical, literary, scientific and sufistical works have been written on love. In the same way, the evaluations on love have also been reflected in classical literature, and poets have produced works in the genres of ghazal, qasida, mathnawi on the subjects of both metaphorical love and divine love with the trinity of love, lover/aşîq and beloved/maşûq. One of these is the poem titled 'Aşîq and Maşûq by Sheikh Abd al-Rahman Akhtapaî with the pseudonym Rûhî, one of the pioneer poets of the last period of Classical Kurdish Literature. Rûhî wrote this poem in the style of a *munazarah*. The poet handled the *aşîq* and the *maşûq* in a love-based dialogue through the art of *tashkhis* and in this respect, he put forth a successful example of *mu'ashshaqah*. Rûhî's poem, written in the form of *murabba*, has been evaluated for the first time in this study within the framework of *musha'arah*. In this article, it is aimed to make a literary analysis of the poem, which is handled with a love-oriented dialogue. In this analysis, the modern commentary method has been used as a way, and each clause has been discussed together with its lexicon, literary arts, sufistical and literary interpretation. At the end of the study, it has been seen that the poem 'Aşîq and Maşûq is presented with a content that has deep sufistical and philosophical aspects in literary aspects.

Keywords: Classical Kurdish Literature, Munazarah, Musha'arah, Mu'ashshaqah, 'Aşîq and Maşûq, Rûhî, Sheik Abd al-Rahman Akhtapaî.

Extended Abstract

The concept of love has existed in the lives of human beings since the earliest times. For this reason, people have examined love many times in philosophical, literary, scientific and sufistical aspects and have written hundreds of works on this subject. Philosophical works in ancient Greece are the first known examples on this subject. Likewise, the Syriacs also dealt with love from religious and mystical aspects. In the post-Islamic

period, Muslim scholars wrote philosophical and sufistical works on the subject of love. Philosophically, philosophers such as al-Kindi, Avicenna, al-Farabi, and sufistical names such as al-Hallaj, Bāyazīd Bisṭāmī, Junayd of Baghdad, Ahmad al-Ghazali, Baba Taher al-Hamedanī, Aynu'l-Qudat al-Hamedani came to the fore. Similarly, the notion of love attracted the attention of litterateur and poets, and therefore it was one of the dominant topics in classical literature. Poets generally produced works in the genres of ghazal, qasida, mathnawi within the framework of both metaphorical love and divine love with the trinity of love, lover/*aşiq* and beloved/*maşûq*. One of these poets is Sheikh Abd al-Rahman Akhtapaî, one of the pioneering poets of the last period of Classical Kurdish Literature.

Sheikh Abd al-Rahman received a good education in the religious, scientific, sufistical and literary fields around the *Naqshi-Khalidi* takkah and khanqah. Later, as a Naqshi-Khalidi sheikh, he founded the Aktepe school, became the leader of this school and pioneered the training of many sufis and poets. Sheikh Abd al-Rahman is more famous in Classical Kurdish Literature under the pseudonym *Rûhî*. *Rûhî* wrote two important works in Kurdish, one of which is *Rawdu'n-Na'îm* and the other is his *Dîwan*. There are three different manuscripts of this *Dîwan* today, and it has also been published four times by different people in latin script in Europe and Turkey, and once in kurdish-arabic script in Iraqi Kurdistan. The subject of this article is *Rûhî*'s debate on love in the form of a dialogue entitled '*Aşiq* and *Maşûq*', which is included in the aforementioned *Dîwan*. *Rûhî* has dealt with '*aşiq* and *maşûq* in a dialogue based on love through the art of *tashkhis*. Since the two characters of the poem are not in a quarrel about anything, but rather confront each other as lover and poet, we have treated this poem as *musha'arah* within the category of *munazarah*. On the other hand, both interlocutors of love are actually speaking through *Rûhî*'s mouth, that is, '*aşiq* and *maşûq* are basically *Rûhî* himself. Therefore, this poem can also be considered as a monologue. This example of *Rûhî*'s monologue (mono meaning one) brings to mind the unity of the '*aşiq* and *maşûq*, which brings us the idea of *wahdat al-wujûd*. It can be said that the poet saw '*aşiq* and *maşûq* as one. This is also reminiscent of the view of Ahmad Ghazali, Aynu'l-Qudat Hamedani, Ibn 'Arabi and many other sufis on the subject of love, according to whom '*aşiq* and *maşûq* are actually the God. In addition, since '*aşiq* and *maşûq* are involved in dialogue with each other in the aforementioned example of *musha'arah*, we can say that the poet has put forward a successful example of *mu'ashshaqah* in terms of content. In this article, it is aimed to make a literary analysis of the poem which is handled with a dialogue based on love. In this analysis, the modern interpretation method has been applied as a method, and each quatrain was analysed together with its lexicon, literary arts, sufistical and literary interpretation.

Rûhî, as a sufi poet, drew attention to love with this love poem and expressed it with the words of '*aşiq* and *maşûq*. For this reason, in this text, we have analysed *Rûhî*'s poem '*Aşiq* and *Maşûq* in the context of love from a literary point of view. In this analysis, we have seen that each line of this poem has a strong philosophical, sufistical and literary background. In this poem, the poet has skillfully used themes such as existence, divine

love, metaphorical love, *ru'yatullah*, mythological elements, and sufistical content as well as literary arts. In this poem, the poet has made 'aşîq and maşûq talk about both metaphorical love and divine love, which is one of the few examples of this kind in Classical Kurdish Literature. The creative design and mental process of the poem shows that the dialogues in which both sides engage in this debate have a philosophical and sufistical depth. The poet has set up the original structure of the disputation in the form of a debate, and therefore, as a necessity of the debate, he presents both sides as living personalities, which emphasises the art of identification. As a result of this study, it has been determined that the poet is also very successful in the field of debate or discussion. As a final word, this poem of Rûhî can be considered as a *munazarah*, *musha'arah* and *mu'ashshaqah*.

Destpêk

Têgeha îşqê hertim serê mirovan mijûl kiriye, lewma jî çîrok û hikayetên li ser evînê hê di serpêhatiyên lehengên mîtolojîk de dest pê kirine. Bo nimûne îşqa Zal û Rûdabeyê, Rustem û Tehmîneyê, Bijen û Menîjeyê, Siyawexş û Ferengîsê û hêj gelekên din bo vê yekê mînak in (Subaşî, 2022: 101-102). Piştî bi awayekî sîstematîk di felsefeya yewnanî de bûye cihê fikirînê ku di vî biwarî de cara ewil em rastî navê Empedoklesî tîn. Li gorî wî tiştên heyî ji du tiştên ziddê hev pêk hatiye, wekî hezkirin/îşq û nefret. Dîsa li gorî wî bi xêra îşqê her tişt, nemaze enasîrê erbe'e hatine cem hev. Rengvedana nêzîkî vê nêrînê di edebiyat kurdî de em di Melayê Cizîrî (2004: 201) de dibînin ku li gorî Mela mefhûma îşqê piştî çar unsûrên bingehîn wek unsûrê pêncan hatiye dîtin:

Me cewher 'unsûrik xamis numa îro di talî' da

Di vê teqwîmê insanî li talî' bûne fal ebrû

Lêbelê di behsa îşqê de yê ku bi hizr û nêrînên xwe bandor li alim û mutesewifan kiriye Platon û Arîsto ne. Ji ber ku cara ewil Platon bi awayekî sîstematîk wek îşqa cismanî û îşqa îlahî dabeş kiriye. Li gorî Platonî, îşq di hezkirinê de ifrat e û heta wekî dînbûnê ye. Wî bi awayekî ontolojîk meseleya îşqê di sê merheleyan de nixandîye ku ji wan a ewil hezkirina mirovekî li hember mirovekî din e. Di merheleya duyem de li şûna hezkirina mirovekî, hezkirina hemû insanan digire. Ya sêyem jî hezkirina li hember îdea û forman e ku hezkirina teqez anku îşqa mutleq di vê merheleyê de derdikeve holê ku ne li hemberî tiştên fanî, bes ji bo tiştên baqî peyda dibe. Di nêrîna Platonî de îşq ne ji bo tiştên fanî, lê ji bo gihîştina îdeaya bedewbûnê ye ku ew jî îşqa li hember bedewiya mutleq e (Platon, 2022: 211a-c; 2017: 250d). Li gorî Arîstoyî jî îşq tiştine sabît dikare bilebitîne ku wek mînak gera seyyaran bi saya îşqê pêk hatiye. Ravekirina Arîstoyî ya çêbûna hebûnê li dor hezker û ya tê hezkirinê, piştî bala filozofên musulmanan jî kêşaye (Kutluer, 1991: 18). Di alema Îslamê de jî Farabî ji bo hebûn û mahiyeta Xwedê rave bike, li ser sêbareya 'eqil, yê ku 'eqil dike û tiştê ku tê 'eqilkirin sekiniye û ev formulasyon li ser îşqê sepanîye û muşkilîya evînê bi sêbareya *îşq-aşiq-maşûq* xwestiye çareser bike. Di dîroka hizr û felsefeya Îslamî de cihê Îxwanu's-Sefa (2014: 219-220) cihekî girîng e ku li gorî hizra wan, bereksê nêrînên neyînî yên hin filozofên ewil, îşq ne nexweşiyêke rûhî ye ne jî dînbûn e, berevajiyê vê yekê fezîleteke mezin û lutfêke îlahî ye. Li gorî wan hîyararşiyek di mijara îşqê de heyê ku hezkirin û evîna herî bala, îşqa îlahî ye.

Mefhûma îşqê di nav mutesewifan de jî bûye yek ji wan mijarên sereke. Di tesewifê de li dor îşqê nêrîna wucûdiye derketiye pêş. Li gorî vê nêrînê têkiliya Xwedê û insan li ser îşqê û li dor metafora aşiq û maşûqê hatiye ravekirin. Herweha li gorî hizra *wehdetu'l-wucûd* sedema hebûnê îşq e. Li dor vê hizrê, ehlê tesewifê nêrînên xwe yên derbarê hebûnê de spartine ayeta "Elestê" (E'ref/172) û hedîsa qudsî ya "Kuntu kenzen". Helbet di rêya tesewifê de gelek mutesewif li ser têgeha îşqê sekinîne ku Mensûrê Hellac (kd. 922), Beyazîdê Bestamî (kd.

874), Îbnî Erebî (kd. 1240), Ebûbekirê Şiblî (kd. 941), Ehmedê Xezelfî (kd. 1126), 'Eynu'l-Qudatê Hemedanî (kd. 1131), Ferîduddînê 'Ettar (kd. 1229), Mewlana Celaledînê Belxî (kd. 1273), Ferîduddînê Iraqî el-Hemedanî (kd. 1289) hin ji wan kesan in (Nicholson, 2014: 135-150; Uludağ, 1991: 11-15).

Gelek şair ên edebiyata kurdî ya klasîk jî li ser îşqê sekinîne û dikare bê gotin ku di berhemên wan şairan de bêtir îşqa îlahî derketiye pêş. Yek ji wan şairên pêşeng Melayê Cizîrî (kd. 1640?) ye ku dîwana xwe li ser îşqê ava kiriye. Herweha şairê mutesewif Şêx Şemsedînê Exlatî (kd. 1674), Ehmedê Xanî (kd. 1707?), Melayê Bateyî (ss. XVIII.) hin ji wan şairan in. Wek mînak, Feqiyê Teyran (2012: 152) weha îşaretî îşqa îlahî û îşqa mecazî kiriye:

Feqî go bulbul taze tu bulbulek sewda yî

'Îşqa gulê mecaz e ew yarek bê wefa yî

Dostê ebed bixwaze da lê nebit fena yî

Bo nimûne Ehmedê Xanî aşîq û maşûq wekî hev dîtiye di roja ezelfî de û ti cudahî di navbera wan de daneniye (Durre, 2002: 234):

Rûhê min û sirra di ruxê yarê bi yek ra

Roja ezelfî bûne bi dil hemdem û hemraz

Xanî te xelet zanî ku ew her jixwe yek bûn

Xellaq(i) te'eddud bi mezahir kire i'caz

Dîsa di edebiyata kurdî ya klasîk de şairê mutesewif Şêx 'Ebdurehmanê Xalis Telebanî (kd. 1858) di dîwana xwe *Cezbeya 'Îşqê* (1367: 9) de bi heman rengî diyar kiriye ku aşîq û maşûq yek in. Li gorî wî aşîq û maşûq di ezelfî de yek bûye, Xwedê hem aşîq hem jî maşûq bûye. Piştî Xwedê bi dengê ew ji alema xewê hişyar kirin û herdu alem afirandin. Ji ber vê yekê ew herdu (aşîq û maşûq), anku dunya û axiret, cîlwe û tezahura aşîq û maşûqê bûye:

یار با خود در ازل، بی ما و من عشق را می باختی با خوشتن

عاشق و معشوق خود بود او، دگر جز به خود بر خود نمی شد جلوهگر

آمد از غیرت نوایی ساز کرد پرده ای را با دمش، دمساز کرد

چون صدای پرده اش اظهار شد عالم از خواب عدم، بیدار شد

هر دو عالم جلوه ای زان یک صداست این همه شور و شر از آن جلوه خاست

“Maşûq hê di ezelfî de, bêyî ku ez û em hebin, têk çûbû li hemberî îşqa xwe ya bo xwe bû. Aşîq jî maşûq jî ew bi xwe bû, ji xeynî xwe yekî din ji bo wî xuya nedikir. Hate xîretê û dengê saz kir, bi nefesa xwe perde demsaz kir. Gava dengê ji perdeyan hat bihîstin, alem ji xewa tunebûnê hişyar bû. Belê, herdu alem cîlwe/tecelliyata wî dengî ne, ewqas fitne û fesadî ji wê cîlweyê peyda bûne.”

Ji van beytan dikare bê gotin ku şair, aşiq û maşûq yek dîtiye ku di bingeha vê nêrînê de hizra wucûdiye heye. Rûhî (kd. 1910) jî wekî van şairên mezkûr, yek ji şairê ehlê tesewifê ye ku di serdema piştî mîrektiyên de bi berhemên xwe yên edebî di edebiyata kurdî de bûye şairekî pêşeng û bandor li gelek şairên din kiriye. Ji ber ku ev helbesta vî herçiqas axaftina du kesayên cuda (aşiq û maşûq) be jî lê wek axêverê herduyan ew bixwe ye. Lewma, ji vî aliyê ve aşiq û maşûq di vê helbestê de di esasê xwe de yek e, anku bi gotineke din aşiq û maşûq, şair bixwe ye ku ji vî aliyê ve dişibe nêrîna Şêx Ebdurehman Xalis û di bingeha vê nêrînê de wekî ku me diyar kir yekîtiya işqê anku wehdetê wucûd heye.

1. Kurtejiyana Rûhî û Berhemên Wî

Navê şair Rûhî, Şêx Ebdurehmanê Axtepî ye ku ew jî kurê mezin ê Şêx Hesên Nûranî (kd. 1863) ye. Şêx Hesên eslê xwe ji Hekkariyê ye, lê ji ber hin sedemên malbatî ji Hekkariyê derdikeve û berê xwe dide hêla Sêrtê. Li cem Mele Xelîlê Sêrtî (kd. 1843) û Şêx Salihê Sibkî (kd. 1852) dixwîne. Ji aliyê tesewifê ve întisabî Şêx Salih dike û îcazetnameya terîqetê jê werdigire. Şêx Hesên li ser daxwaza şêxê xwe diçe gundê Axtepeyê şûnwar dibe, medrese û tekya ava dike. Şêx Ebdurehman jî li vî gundî di sala 1853yan de tê dinê. Şêx Ebdurehman, perwerdeya xwe ya ewil li medreseya bavê xwe digire. Gava bavê wî Şêx Hesên wefat dike, Şêx Ebdurehman hê zarokê deh-yanzdeh salî bûye. Lewma xwendina xwe li cem Mele Selîm û Mele Muhemed Emîn didomîne. Piştê ji bo xwendinê diçe hêla Sûriyê û Iraqê. Piştî ku vedigere tê gundê Axtepê, karê medrese û tekyayê digire ser milên xwe. Şêx Ebdurehman, dûre karên medrese û tekyayê dide birayê xwe Şêx Muhemedcan û bixwe jî bi 'ilm, xwendin û nivîsandinê re mijûl dibe. Ji ber vê yekê ye ku di nav kurdan de wek *Reîsu'l-'Ulema* deng vedaye. Şêx Ebdurehman di 1910an de bi emrê Xwedê dike û li gundê Axtepê tê veşartin (Korkusuz, 1997: 37-39; Özeydin, 2009, 67-73; Işık, 2015: 26-28).

Şêx Ebdurehman gelek berhemên ilmî, tesewifî û edebî li dû xwe hiştine ku ji wan berhemên yên ku tên zanîn ew in: *Kitabu'l-Ibriz fî Isbatî'l-Qedîm lî'l-Kitabî'l-'Ezîz*, *Kitabu Keşfe'z-Zelam fî Eqâidî Ferqe'l-Îslam*, *Minhacu'l-Usûl*, *Risaleya Teqwîmê*, *Kifayetu'l-Ewqat fî 'Emelî Berbiu'l-Muqenterat*, *Kitabu's-Serf we'n-Nehw*, *Kitabu't-Tib*, *Kitabu'l-Mentiq*, *Risaletu'r-Rabite*, *Risaletu'l-Edeb we'l-Adab*, *Tarîxa Kurdan*, *Rewdu'n-Ne'îm û Dîwana Rûhî* (Korkusuz, 1997: 39-40; Özeydin, 2009, 93-100).

1.1. Dîwana Rûhî

Dîwana Rûhî di edebiyata kurdî ya piştî serdema mîrektiyên de cihêkî girîng digire. Ji ber ku *Dîwana Rûhî* hem ji aliyê ziman û uslûbê ve û hem jî ji aliyê dewlemendiya teşe û ruxsariya helbestan ve di asteke bilind de ye. Di *dîwana* wî de ji aliyê teşeyê ve xezel, qesîde, mustezad, murebbe', muxemmes û gelek bincureyên wan tên dîtin. Herweha ji aliyê naverokê ve jî xezelên aşiqane, ne't, tewhîd, medhiye û recmiye cih girtine (Bnr. Yıldız, 2020). Muşa'ereya Aşiq û

Maşûq jî yek ji wan helbestan e ku ji aliyê munazere û mu'esseqeeyê ve bûye mijara vê gotarê.

Dîwana Rûhî heta niha gelek caran hatiye îstinsaxkirin yan jî çapkirin. Ji wan a ewil îstinsaxa kurê wî Kerbelayî ye. Kerbelayî bi destnivîsa xwe dîwana bavê xwe ji serî heta binî bi meşqeke rind nivîsiye û ji wendabûnê xilaskiriye. Ev destxet hê jî di arşîva malbatê de ye lê ji ber ku hatiye dijîtalkirin, halê wê yê dijîtal li ber destê gelek kesan peyda dibe (Bnr. Pêvek). Piştî îstinsaxa herî berbelav a Mele Ehmed Hîlmîyê Koxî (kd. 1996) ye. Wî di sala 1976an de ev dîwan bi gelek berhemên din re îstinsax kiriye. Piştî ev nusxe faksîmîle/wekxwe bi navê *Dîwana Camî'* çap bûye (Koxî, 2004). Mela Zeynelabidîn Amîdî jî ev dîwan cardin li Diyarbekirê di sala 1980an de îstinsax kiriye. Nusxeya destnivîs a Mela Zeynelabidîn Amîdî jî wekxwe çap bûye. Ev dîwan piştî van çapên destnivîs, çend caran jî bi tîpên latînî çap bûye.

Cara ewil Z. Zinar û E. Narozi bi tîpên latînî ev dîwan amade kiriye. Ev berhem di sala 1987an de li Stockholmê ji nav weşanên Jîna Nû derçûye. Di sala 2002an de O. Akdağ û K. Soyul jî cardin transkrîpsiyona vê dîwanê kiriye û di nav weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê de çap kiriye (Axtepî, 2002). R. Jiyan di sala 2013an de *Dîwana Rûhî* cardin amade kiriye û di bin siya weşanxaneya Belkî de çap kiriye (Axtepî, 2013). Çapa herî dawî ya bi tîpên latînî M. E. Hêvîdar amade kiriye û di sala 2019an de ji nav weşanên Dara derxistiye (Aqtepî, 2019). Xebata herî dawî ya li ser vê dîwanê ya H. Omar e ku wî di sala 2020an de ev berhem di nav weşanên Zanîngeha Soran de bi tîpên kurdo-erebî çap kiriye (Aqtepî, 2020).

2. Munazere di Edebiyata Klasîk de

Munazere di edebiyata erebî de cureyekî edebî ye ku bi wê serweriya hêmanên dijber an cuda tên kirin. Di serdemên ewil de hemû cureyên munazereyê di bin banê *muhewereyê* de cih girtiye, lewma cureyên wek *mu'ereze*, *mucadele*, *mufexere*, *munaferê* û *mumarat* peyvên nêzîkî hev in û di esasê xwe de celebekî munazereyê ne (Durmuş, 2020: 576). Di sehaya Îranê de jî berî Îslamiyetê mînakên munazereyan çêbûne. Bo nimûne, dîroknasên edebiyatê ji bo munazereya ewil mînaka *Dirextê Asûrîk* didin. Ev berhem berê mîladê, di serdema Eşkaniyan de bi zimanê partî hatiye nivîsîn ku honandina wê berhemê diyaloga bizin û dara xurmeyê ye (Bnr. Başçı & Başçı, 2022). Piştî Îslamiyetê di edebiyata farisî de gelek nimûneyên munazereyan çêbûne ku mînakên ewil ên Esediyê Tûsî ne. Munazereyên bi navê *Zemîn* û *'Esman*, *Şeb* û *Rûz*, *Mûx* û *Muselman*, *Nîze* û *Keman*, *'Ereb* û *'Ecem* di *Gerşasnameya* wî de cih digirin. Piştî gelek şairên din munazereyên bi navê *Tîx* û *Qelem*, *Çinar* û *Kedûbî*, *Rûh* û *Beden*, *Şem'* û *Perwane*, *Zerre* û *Xurşîd*, *Guy* û *Çewgan*, *Şems* û *Qemer*, *'Eql* û *Işq*, *Şemşîr* û *Qelem*, *Şems* û *Sehab*, *Bext* û *'Eqil*, *Bezm* û *Rezm*, *Mihr* û *Mah*, *Rind* û *Zahid* nivîsîne (Öztürk, 2020: 578). Munazereyên bi vî rengî di edebiyata kurdî de jî hene. Bo nimûne di nav şîrên Feqiyê Teyran de diyaloga *Gul* û *Bulbul* cureyekî musteqîl e. Herweha di nav mesnewiyan de jî nimûneyên munazereyan hene wekî ku di Mem û Zînê de axaftina Zînê bi perwaneyê re, dîsa axaftina Memê bi çemê Dicleyê û

bayê re, lêbelê ev nimûneyên han munazereyên musteqîl nînin. Mesnewiya Rezê Jiyane ya Mela 'Eladîne Kopî jî berhemeke bi vî rengî ye. Di vê berhemê de du kesayetên xeyalî ku herdu jî welatperwer in lê yek ji wan dîndar e û ya din sekuler e, li dor mijarên welatperwerî û dînî ketine nav munazereyê (Aykaç, 2020: 112). Ji bilî van, li gorî Köksal (2020: 579) di helbestên klasîk de diyalogên bi "min got - wî got" jî dikarin di bin munazereyan de bînin nirxandin. Di edebiyat kurdî ya klasîk de mînakên bi vî rengî di nav xezel û qesîdeyan de hene. Bi heman rengî li gorî me, muşareye jî dikarin di bin munazereyan de bînin tesnîfkirin. Çunkî di muşareyan de diyalogên du-alî hene û herdu alî jî di nav guftûgoyê de ne. Muşareyên Mela û Feqî, Mela û Sebûrî, Bateyî û Girgaşî di edebiyata kurdî ya klasîk de mînakên navdar in.

Kerbelayî di nuxxeya xwe de li serê helbesta Rûhî bi zimanê farisî weha nivîsiye: "Ez zebanê 'Aşiq û Maşûq" [Ji devê Aşiq û Maşûq] (Bnr. Pêvek). Ji sernav jî diyar dibe ku şair bi hunera teşxîsê, aşiq û maşûq hem ji aliyê mecazî û hem jî ji aliyê heqîqî ve aniye pêşberî hev. Lê ji ber ku herdu kesayetên helbestê li ser mijarekê di ceng û cedelê de nînin û bêtir wek şairan hatine pêşberî hev, lewma me ev helbest di bin sernavê munazereyê de wek muşareye nirxand.

Ev muşareya Rûhî bi zimanekî aşiqane hatiye nivîsîn, ji aliyê mijarê ve li ser evîne hatiye honandin, muxatab di herdu aliyên de aşiq û maşûq in, di navbera karakteran de tim nazî, işwe û hezkirin derketiye pêş. Ji ber van sedeman, ji aliyê naverokê ve jî dikare bê gotin ku ev helbest di heman demê de mîna keke mu'esseqeyê ye.

3. Muşareya Aşiq û Maşûq ji aliyê Ruxsarî ve

Rûhî muşareya Aşiq û Maşûq bi behra remelê, bi wezna *fa'ilatun fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun*, bi şêweya murebbe'a muzdewic nivîsiye. Li gorî vê şêweyê, di serwaya risteyên benda yekem de risteyên 1-3 û 2-4 di nav xwe de hemserwa ne. Lê di bendên din de hersê risteyên ewil di navbera xwe de hemserwa ne, risteya çaran jî bi risteya dawî ya benda ewil re hemserwa ye. Bi giştî şemaya serwaya vê muşareyê weha ye: baba, ccca, xxxa.

4. Rêbaza Analîza Muşareyê

Me di vê gotarê de analîza muşareya Aşiq û Maşûq li dor işqê kir. Lê ji ber ku ev helbest ji aliyê cureyê ve wek muşareye ye, anku du kesayetên evîne bi hev re di nav diyalogê de ne, lewma di qîsma analîzê de me li gorî kesayetan şiroveya xwe kir, têgeh û mezmûnên edebî li dor işqê rave kirin. Em di vê gotarê de bêtir li ser vê pirsê sekinîn bê aşiq an jî maşûq çi gotine, ka mefhûma işqê çawa têgihîjtine? Helbet yek ji armanca vê nivîsarê ravekirin û zelalkirina têgeh û îfadeyên nepen bû. Ji ber vê yekê di metodolojiya analîza vê muşareyê de me her bendeke bi tîpên erebî nivîsî, piştî bi latînî xwendina wan da. Ji bo ku wateya her bendeke zelaltir bibe, ji bo peyvên erebî, farisî û têgehên edebî ferhengok amade kir. Piştî her bendeke muşareyê di çarçoveya işqê de analîz kir û herî dawî jî bi hunerên edebî piştgirî da şiroveyên bendan.

5. Analîza Muşa'ereya Aşiq û Maşûq

Aşiq (1):

صد تـحـیـات و سـلام پـادشـاهِ لـا یـزال هر مـکـرر بـن پـیـایی زـیـده لـی عـنـبـر شـمـیم
صاف و روشنـتـیر ژ جـرعا کـاسـیا خـمرا حلال ارمغان حـضرت جـانـبـخـش دـلدار کریم

Sed tehiyyat û selam[an] padişahê layezal

Her mukerrer bin peyapey zêde lê 'enber-şemîm

Saf û rewşentir ji cur'a kaseya xemra helal

Ermexanê hezretê can-bexş ê dildarê kerîm

Peyvên Sereke: Tehiyyat: Rêz û hurmet, slav, şukr û spasî. **Padişahê layezal:** Hukûmdarê ku tunebûn jê re nîne, padişahê ebedî; Xwedê Teala. **Mukerrer:** Tekrar, dubare. **Peyapey:** Li pey hev, li dû hev. **'Enber-şemîm:** (Ew tişt/kesê ku) bêhna 'enberê jê difûre. **Cur'e:** Dilop, çilk, niqut; qurtek. **Xemra helal:** Şeraba helal; (bi mecazî) feyza îlahî, muhabbeta rehmanî. **Ermexan:** Xelat, diyarî, pêşkeşî. **Can-bexş:** Yê ku can dibexşîne (yên din), can dide bedenê; yar, hebîb, maşûq; Xwedê Teala.

Analîza Bendê: Şair bi zimanê aşiq dest bi muşa'ereyê kiriye û wek munacatekê pesnê Xwedê daye. Di vir de *layezal* di wateya sermedî de ye. Helbet qesda şair ji *padişahê la-yezal* Xwedê Teala ye ku ew xwedî hêz û qudreteke bêdawî ye. Ji ber vê yekê mirov hêj li benda ewil dikare bibêje ku naveroka vê muşa'ereyê işq îlahî ye. Aşiq di serî de bi rêz û ihtiram silavên xwe li pey hev bo padişahê padişahan şandine ku ew jî bi *layezal* (anku bi sifata Xwedê ya ku tunebûn jê re nîne) re tenasubê pêk aniyê.

Şair di risteya duyem de silavên xwe şibandine *şemîmê* ku bêhna misk û 'enberê jê tê. *Şemîm* du wateyan di xwe de digire li vir, hem ew ê ku bêhna xweş jê tê û hem jî ew ê ku xwedî miqamekî bilind e. Lewma dîsa ev îfade bi awayekî nepen vedigere Xwedê Teala. Aşiq piştî şibandina misk û 'enberê, vêca di risteya sisêyan de silavên xwe wek şerabeke saf û geş nîşan daye ku ew jî îfadeya *şeraben tehûra* tîne hişê mirov ku di Qur'ana Pîroz (76/21) de "...û Xwedayê wan dê ji şerabeke paqij [*şeraben tehûra*] bide wan" dibêje. Şair di risteya çaran de meseleyê safî dike û dibêje ku ew şeraba pak û helal, anku işq, ji bo hemû insanen ermexan û diyariyê xwedî ye.

Bi rastî jî li gorî edebiyata tesewifê destpêka afirandinê bi işqê ye. Di hedîsa qudsî de jî hatiye gotin "Ez gencîneyê veşartîbûm, min xwest ku bêm zanîn, ji ber vê yekê insan afirandin da ku min binasin." Ev hedîsa qudsî di edebiyata tesewifî de yek ji wan hedîsan e ku li ser işqê hatiye ravekirin. Di vir de îfadeya *fe-ehbebtu* li ser felsefeya işqê hatiye danîn û li gorî vê nêrînê, Xwedê Teala ruh bexşandiye li temamê insanen. Bi rastî jî şairê sofî Ferîduddînê 'Ettar di destpêka *Mentiqu't-Teyr* (1383: 233) de weha hemd û spasiyên xwe ji bo wî Xaliqî aniyê zimên ku can bexşandiye mirovan:

آفرین جان آفرین پاک را آنکه جان بخشید و ایمان خاک را

“Bi navê wî Afirînerê pak [dest pê dikim] ku wî can afirand, ew e yê ku can û îman bexşandiye vê axê (insanê).”

Di vê çarçoveyê de Rûhî jî gava ku bi devê aşiq ev bend honandiye, herî kêm ji du sedeman şukranî û spasiyên xwe ji bo Xwedê Teala pêşkêş kiriye. Ji wan ya ewil afirandina işqê ye û ya duyem jî diyariya xweş a Xwedê ye ji bo insan ku ew jî dîa işq e. Ev jî li ser hizr û nêrîna Îxwanu's-Sefa ye ku mefhûma işqê wek lutfeke îlahî û diyariyeke xwedayî nixandine. Di risteya dawî de şair bi îfadeya *canbexşê dildarê kerîm* hêviya xwe bi lutfê dildarê kerîm kiriye. Helbet miraz ji *dildarê kerîm*, maşûqê heqîqî anku Xwedê Teala ye ku işq jî aşiq jî wî afirandine. Em dikarin bibêjin ku şair bi vê bendê hem îşaretî felsefeya afirandinê kiriye û hem jî hemd û spasiyên xwe ji bo Xwedê aniyê zimên ku wî işq wekî şerabeke pak û helal afirandiye.

Hunerên Edebî: *Tehiyat* û *selam*, *mukerrer* û *peyapey* muteradif in. *Padişahê layezal* kîneye ye ji Xwedê Teala. Tenasub di navbera ‘*enber* û *şemîm* de heye. Zîkrê zerf îradeyê meZRûf di *cur’a kaseyê* de heye ku miraz jê qedeha şerabê ye. *Xemra helal* bi mecazî şerab e. *Dildarê kerîm* îzafeyê îstîfarî ye ji maşûq anku Rebbê Jorîn. *Hezretê canbexş* kîneye ye ji Xwedê. Tenasub di navbera *saf* û *rûşen* de heye. Telmîh ji ayet û hedîsên jorê re çêbûye.

Maşûq (2):

هم سلام جانفزای پادشاه قدرتی پرتوا وجه مه لی بت دمدم هرساعتی
زلفِ شبرنگم شمیمِ مشکِ تاتاری دتی بت لجانِ عاشق من هر سحرگه با نسیم

Hem selamê can-fizayê padişahê qudrêtê

Pertewa wechê me lê bit dem bi dem her sa’etê

Zulfê şeb-reng im şemîma muşkê tatarî detê

Bit li canê ‘aşiqê min her sehergeh ba nesîm

Peyvên Sereke: **Can-fiza:** Yê ku can dibexşîne, canbexş. **Padişahê qudrêtê:** Hukûmdarê xwedî hêz û qewetê; Heq Teala. **Pertew:** Şewq, ronahî, rewneq, geşî. **Wech:** Rû, dêm, sûret. **Şeb-reng:** Wekî şevê; tarî, reş. **Şemîm:** Bêhna xweş, (tiştê ku) bêhna xweş jê tê; şemamok. **Muşk:** Misk, nafe, bêhna xweş. **Muşkê Tatarî:** Miska ku ji hêla Tetaristanê çêdibe; (bi mecazî) porê maşûqê, xal û xettên maşûqê. **Sehergeh:** Spêde, serê sibehê.

Analîza Bendê: Maşûq di vê bendê de bersiva aşiq dide û wekî benda jorîn bi hemd û senayan dest bi axaftina xwe kiriye. Di vê bendê de maşûqa ku hatiye karakterîzekirin wek maşûqeke dunyewî dixuyê. Vê maşûqa dunyewî jî wekî aşiq slav û hurmetên xwe bo Xwedê nîşan dane. Ji bilî vê, maşûq diyar dike ku nûra rûyê wê ji Xwedê tê ku di vir de işqa mecazî wek rengvedaneke işqa heqîqî dixuyê. Di risteya dudyar de diyar dibe ku hem maşûq û hem jî aşiq berê xwe dane Xwedê. Ji vir jî tê fêmkirin ku çavkaniya işqê, Xwedê ye. Lewma di vir de

gava ku maşûq bersiva aşiq dide jê re dixwaze bibêje ku berê min jî wekî berê te ber bi Xwedê ye. Maşûq di rêza sisê û çaran de derbarê mahiyet û haleta xwe de agahiyan dide. Behsa bedewiya porê xwe dike, hin taybetiyên wê dibêje, dibêje bêhna misk û 'enberê jê tê û bi serê sibehê re bêhna xweş a zulf û keziyên min ên reş can dide ruhê aşiq. Çawa ku tê zanîn di edebiyata klasîk de gelek caran rengê porê maşûq reş e, çawa ku Namî (2021: 211) jî di beyteke xwe de gotiye:

Şev ji rengê zulfê dilber lew me herdem şev divê

Rewneqa qelbê me ye herçend reş e rengê şevê

Ew reşahî di heman demê de bi rêya mecazê êş û elema aşiq jî temsîl dike ku ji ber dûrketina maşûqê peyda dibe. Lewma her xebereke ji maşûqê were yan jî bêhneke xweş a ku ji hêla yarê tê, dikare derd û xemên aşiq ji bîni ve rake. Bi bêhna maşûqê can di canê aşiq de zêde dibe. Her sibehê bi bêhna maşûqê re ji nû ve zindîbûna aşiq, têkbirina tarîtiyê ye bi hêza ronahiyê ye. Di Qur'anê de dibêje ku "Me şev û roj kirine du nîşan, vêca me nîşana şevê jê bir û me nîşana rojê kire ronker da ku hûn li kerema Xwedayê xwe bigerin..." (Isra/12). Çawa ku di ayetê kerîmeyê jî hatiye diyarkirin taybetiyeke nûr/ronahiya sibehê heye ku tarîtiyê ji holê radike. Aşiq serê sibehê bi bayê ku bêhna maşûqê tîne hêla wî, cardin zindî dibe û ji xem û keseran xilas dibe. Ji vir pê de aşiq êdî bi hêvî ye. Maşûqê di vê bendê de rewşa aşiq bi metaforên ronahî û tarîtiyê aniyê zimên.

Hunerên Edebî: *Padişahê qudretê kînaye* ye ji Heq Teala. Tenasub di navbera *saet û dem be dem* de heye. *Muşkê tatarî* di wateya rastîn de ew tiştê bêhnxeş e ku li welatê Tataristanê çêdibe lê bi wateya xwe ya mecazî por yan jî xal û xettên maşûqê ye. Wechê şibandîne di risteya sisyan de reşahî ye ku ew jî kînaye ye ji xem û keserên aşiq. Di heman demê de ji ber îfadeyên *pertew û sehergehê* wechê şibandîne ronahî û rewşenî ye. Lewma tezaad di navbera herdu wechê şibandîne de peyda bûye. Tenasub di navbera *nesîm û sehergeh* de çêbûye, ji ber ku bayê nesîmê di serê sibehan de diweze û di heman demê de bi mecazî hêvî û mizgînî ye. Îham di îfadeya *şemîma* de heye. Çunkî hem hevwatera *muşk/miskê* dide û hem jî gava dengê -a wek qertafa *banglêkirin/nîdayê* bê xwendina, hingê wateya *gazîkirina maşûqê* di vir de peyda dibe.

Aşiq (3):

دلبری هاتم بزاری پای دیوان رفیع با دلی سرگشته و چشم تر و صوتی خشیع

صد نیاز من تماشا کم دمی حسن بدیع بنده سلطان خوباتم ژ ازمانی قدیم

Dilberê hatim bi zarî payê dîwanê refî'

Ba dilê sergeşte û çesmê ter û sewtê xeşî'

Sed niyazê min temaşa kim demê husnê bedî'

Bendeyê sultanê xûban im ji ezmanê qedîm

Peyvên Sereke: Zarî: Nalîn, girîn, zarezar. **Pay:** Pê, ling. **Reff’:** Bilind, bala, alî. **Sergeşte:** Sergêj, serssem, ‘aware; muteheyîr, yê ku di heyretê de maye. **Çeşmê ter:** Çavên bi girî, çavên ku hêstir/rondikan dibarînin. **Sewtê xeşî’:** Dengê nizm, dengê ku kê m derdikeve û bes tê bihîstinê; bi mecazî fedîkirin, şermkirin; edeb, ihtiram. **Niyaz:** Lava, dua. **Dem:** Rû, sûret, tefeş. **Husnê bedî’:** Rindahiya bedew. **Sultanê xuban:** Şahê rindan, padişahê bedewan. **Ezmanê qedîm:** Esmanê kevn, felek, (bi mecazî) qalûbela.

Analîza Bendê: Aşiq bi nalîn û zarîn li pêşberî miqamê bilind ê maşûqê, xwe wek destgirtî, stûxwar û çavbigirî teswîr kiriye ku di edebiyata klasîk de rewşa aşiq li hemberî maşûqê gelek caran bi vî rengî ye. Li gorî mutesewifan di destpêka işqê de ji bo aşiq tim feryad û fixan heye, çunkî işq di serî de hê bi tamamî hebûna aşiq wernegirtiye (Gazâlî, 2019: 40). Li ser vê, aşiq bi vî halê xwe yê perîşan bi girî û lavayan ji maşûqê dixwaze ku rûyê wê yê bedew qet nebe carekê bibîne. Ji ber ku xewn û xeyala aşiq tim ew e ku dêmê bedew ê maşûqê carekê bi çavê serê xwe bibîne. Şair di risteya sisêyan de miraza aşiq bi awayekî eşkere aniye zimên ku ew jî dîtina rûyê yarê ye. Ev îfade, wê baweriyê tîne hişê mirov ku Xwedê Teala li roja heşrê dê cemala xwe nîşanî bawermendan bide. Di Qur’ana Pîroz (75/22) de ayeta ku dibêje “Wê rojê hin rû hene ku ronak û geş in.” ji aliyê mufessîran ve wek *ru’yetullah* hatiye şirovekirin. Di edebiyata kurdî de jî Mele Xelîlê Sêrtî (1988: 12) weha behsa vê mijarê kiriye:

Di dunyayê kes dî, ji bil wî nedî
 Di ‘uqbayê mu’min dibêjin me dî
 Li wê ew dibînin Rebbê alî ye
 Welêkin nizanin heqîqet çî ye

Di risteya çaran de şair bi îfadeya *ezmanê qedîm*, bi rêya mecazî îşaretî qalûbelayê kiriye ku ew jî *peymana ezeli* tîne hişê mirov. Di Qur’anê de behsa vê meseleyê hatiye kirin ku Xwedê ji insanan dipirse “Ma ez ne Rebbê we me?” Ruh jî dibêjin “Belê!” (E’ref/172). Li gorî ehlê tesewifê ew *peymana ezeli*, *peymana işqê* ye ku di şiroveyên tesewifî de li şûna îfadeya Reb, maşûq hatiye danîn. Anku li gorî ehlê tesewifê gava ruh bersiva Rebê xwe dane, gotine “Belê, tu maşûqê me yî!” Ji ber vê peymanê, di navbera ruh û Reb de işq peyda bû ku ezeliyê bûna işqê jî ji ber vê yekê girêdayî *peymana ezeli* ye (Purcevadî, 1998: 376).

Hunerên Edebî: Nîda di îfadeya *dilberê* de heye. *Payê dîwanê refî’* îzafeyê îstîarî ye ku mebest jê miqamê bilind ê maşûqê ye. Di heman demê de ‘erşê *ela* tîne hişê mirov ku ev jî dibe îham. Herwisa îham di *dem* de heye ku hem wateya *sûret* û *rû* dide û hem jî *gav* û *zeman*. *Husnê bedî’* îzafeyê îstîarî ye. *Sultanê xuban* kîneye ye ji maşûqê. Îham di îfadeya *bend* de heye ku hem wateya *kesê* (aşiqê) dîlgirtî û destgîrî; û hem jî di wateya *bende* û *kole* de ye. *Ezmanê qedîm* kîneye ye ji *felekê*. Tenasub di navbera *zar*, *sergeşte*, *çeşmê ter* û *sewtê xeşî’* de peyda bûye. Telmîh ji ayetên jorê re çêbûye.

Maşûq (4):

نگ مه معلومه اسیری بی کسی عاشق لمن بی آمیدی غیر من زانم ز انسان و جن
 رنگه من وصلک بدا ته بی دل حسرت مزن لی رقیب گوهدار سرمه شبه شیطان رجیم

Nik me me'lûm e esîr î bêkes î 'aşiq li min

Bê umîd î xeyrê min zanim ji insan û ji cin

Reng e min weslek bida te bêdilê hesret-mezin

Lê reqîb guhdarê ser me şubhê şeytanê recîm

Peyvên Sereke: Me'lûm: Tê zanîn. **Reng e:** Dibe ku, heye ku. **Wesl:** Gihîştin. **Bêdil:** Aşiq. **Reqîb:** Hezkiriyên yarê yên ji xeynî aşiq. **Şubhê:** Wekî. **Şeytanê recîm:** Şeytanê le'netkirî.

Analîza Bendê: Çawa ku aşiq di benda jorê de rewşa xwe ya perîşan, sergeşte û çavbigirî anîbû zimên, maşûqê jî bi heman rengî bi awayekî tesellîker bersiva aşiqê xwe daye û gotiye ku durist e, ez ji halê te yî pergende haydar im. Dîsa dizanim ku digel halê xwe yî şerpeze hêviya te ji xeynî min ji ti kesekî din jî nîne. Te di vê işq û evînê de dilê xwe bi temamî daye maşûqa xwe, tu di vê rêyê de ewqasî êş û azarê dikêşî, lewma heqq e ku gihîştinek di navbera me de çêbûya lê tu jî dizanî ku guhê reqîb wekî şeytên hertim li ser me ye.

Şair di vê bendê de bi devê maşûqê axifiye û reqîb wekî şeytên teswîr kiriye. Reqîb di tesewifê de gelek caran yan *dunya* ye yan jî *şeytan* e (Uludağ, 2012: 291). Di mijarên işqê de jî reqîb hertim di navbera aşiq û maşûqê de wekî astenga herî mezin e ku hindî ji destê wî tê nahêle ku aşiq bigihîje miraza xwe. Di edebiyata kurdî de şibandina reqîb wekî şeytên, nemaze di *Mem û Zîn* a Ehmedê Xanî (2004: 142) de ji bo Bekoyê 'Ewan gelek caran derbas dibe:

Navê wî munafiqî Bekir bû

Belkî ji beloqiya betir bû

Menna' û muzebzebîn û iblîs

Xedda' û xeberbezîn û telbîs

Bedçehre ji rengê dêwê kabûs

Bedfi'î û sitîzekar û salûs

Îfadeya iblîs di mijara işqê de şiroveyên hin mutesewifên ewil ên wekî Ehmedê Xezelî (2019: 84) û 'Eynu'l-Qudatê Hemedanî (2017: 91-93) tîne hişê mirov ku li gorî wan mutesewifan iblîs ji ber hezkirin/işqa xwe ya ji Xwedê re, li pêşberî Adem neçûye secdeyê. Lêbelê gelek mutesewifan jî vê nêrînê rexne kirine û gotine ku eger şeytan aşiqê heqîqî bûya wê demê li ber fermana maşûqê xwe bê îtaetî/edebî nedikir.

Hunerên Edebî: *Esîr* û *bêkes* bi mecazî aşiq in. Zikrê xusûsî îradeyê umûmî di *insan* û *cin* de heye ku miraz jê herkes e. *Bêdil* kînaye ye ji aşiq. Tenasub di navbera *esîr*, *bêkes*, *bê umîd*, *bêdil* û *hesret-mezin* de peyda bûye. Tenasub di navbera *reqîb* û *şeytan* de heye.

Aşiq (5):

بوم هلاك از هجر جان سوز ته يارم الامان شبه كوه قافه قلب من ژير درد و عمان

آه و فريادان دكيشم اى نگارم هر زمان شعليا هجرا ته صوتم بهتر از نار جحيم

Bûm hilak ez hicrê can-sûzê te yarêm el-eman!

Şubhê kohê Qaf e qelbê min ji ber derd û xeman

Ah û feryadan dikêşim ey nigarêm her deman

Şu'leya hicra te sotim bêhtir ez narê cehîm

Peyvên Sereke: **Hilak:** Helak, tunebûn. **Hicr:** Dûrketin, veqetîn(a ji yarê). **Can-sûz:** Cansoj, ew ê ku canê mirov dişewitîne, êş û jan didê. **El-eman:** Hewar, alîkarî, îmdad. **Kohê Qaf:** Çiyayê Qafê. **Nigar:** Yar, mehbûb, maşûq. **Dem:** Wext, gav, zeman. **Şu'le:** Pêt, şuhle, çirûsk. **Nar:** Ar, agir. **Cehîm:** Dojeh, cehenem.

Analîza Bendê: Aşîq rewşa xwe ya dûrê yarê aniyê zimên ku êş û jan dide canê wî. Dûrbûna ji maşûqê cihê tarîti û bêhêvîbûnê ye ji bo aşîq. Bereksê vê yekê, nêzîkbûna maşûqê jî cihê aramî û ronahiyê ye. Ji ber vê yekê aşîq tim dixwaze nêzîkî maşûqê bibe, çunkî her roja ku di firaqê de dibuhure, ji bo aşîq helakbûn û cansotin e. Lewma aşîq ji ber derd û eleman dilê xwe yê xemgîn şibandîye çiyayê Qafê û hewar û eman xwestiye. Wek tê zanîn, çiyayê Qafê di efsaneyan de cih digire û li gorî rîwayetan çiyayekî ewqas bilind e ku serê wî di nav esmanan de xuya nake. Bi heman rengî aşîq di risteyên sisê û çaran de jî şewata dûrbûna maşûqê ji agirê dojehê jî bêtir dîtiye, lewma bangî maşûqê kiriyê û gotiyê ku ah û zarên min ti carî kêr nabin. Îfadeya *narê cehîm* di Qur'anê de di şûna cehenemê û agirê xedar de gelek caran hatiye gotin ku di vê ayetê (37/97) de jî derbarê qisseyaya Îbrahîm pêxember û Nemrûd de weha derbas dibe: "... ji bo wî avahiyekê saz bikin û di cih de wî bavêjin nav agirê xedar!"

Hunerên Edebî: *Hicrê can-sûz* û *şu'leya hicra te îzafeyê teşbîhî* ye. Tenasub di navbera *hilak*, *hicr*, *derd*, *xem*, *ah*, *feryad* û *narê cehîm* de heye. Mubalexe di *kohê qaf* de heye. Banglêkirin di *ey nigar* de çêbûye. Cînasê laheq di navbera *eman*, *deman* û *xeman* de peyda bûye. Telmîh ji ayeta jorê re çêbûye ku di heman demê de qisseyaya Îbrahîm pêxember û agirê Nemrûdî tîne hişê mirov.

Maşûq (6):

بس تظلم كه ژدست فرقت پر درد و غم اتشك بردا دل من ته ژ كلام با الم

وقت شفقت كم لته زلفسان فكم شبه علم نار نمردى بكم سرتته وكى باغ نعيم

Bes tezellum ke ji destê firqetê pur derd û xem

Ateşek berda dilê min te 'j kelimê ba elem

Weqtê şefqet kim li te zulfan vekim şubhê 'elem

Narê Nemrûdî bikim ser te wekî baxê ne'îm

Peyvên Sereke: **Tezellum:** Gazinde, şikayet. **Firqet:** Dûrketin. **Ateş:** Agir. **Kelam:** Gotin, peyv; axaftin, peyivîn. **Elem:** Êş, jan, keser. **'Elem:** Al, beyreq, sencaq;

nîşane, îşaret, 'elamet. **Nemrûd:** Padişahê ku Îbrahîm pêxember avêtibû nav êgir. **Baxê ne'îm:** Buhîşt, cenet; gulistan.

Analîza Bendê: Piştî gazindeyên aşiq ên derbarê derdê sotina dûrketina maşûqê, vêca maşûqê bi awayekî arambexş û teskînkar bersiva aşiq daye û jê re gotiye: Bes e êdî gazinde û şikayetana meke ji ber hicranê, çunkî wan ahîna û nalînên te yên bi elem dilê min şewitand. Eger li te werim rehmê û şefqetê li te bikim wê demê ez ê perdeyan di navbera me de rakim û zulfên xwe nîşanî te bidim. Dizanim ku hingê agirê dilê te wekî agirê di bin Îbrahîm pêxember de dadayî, dê biguhere û bibe cihê hênikahî û selamtiyê, dê bibe baxek ji gulistana buhîştê.

Îfadeya zulfê di tesewifê de nasavekî xeybî ye ku kes nikare bigihîje li wê derê (Uludağ, 2012: 398). Lewma wextê maşûqê gotiye ku ez ê zulfên xwe vekim û te ji derd û xeman xilas bikim, vê yekê wekî nîşandayîna ayet û mucîzeyên xwe rabe'î aşiq kiriye. Ji ber ku gava maşûq porê xwe veke, bi gotineke din mucîzeyên xwe nîşan bide, hingê aşiq hemû eş û keserên xwe ji bîr bike û dê bibîne ku tiştên nedîtî li pêşberî wî diqewime, wekî ku cihê agirdadayî di bin Îbrahîm pêxember de guherîbû û bûbû wekî gulistanekê. Ev mucîze jî îşaretî vê ayetê (21/69) dike: "... Agiro! Li ser Îbrahîm bibe hênikahî û selamti!"

Hunerên Edebî: Cînasê laheq di navbera *elem* û *'elem* de peyda bûye. Îradê mesel ji qîsseya Îbrahîm pêxember re çêbûye ku ya ku behsa *agirê Nemrûdî* dike. *Narê Nemrûdî* îzafeyê teşbîhî ye. *Destê firqet* îstiareyê mekniye ye. *Telmîh* ji ayeta jorê re çêbûye. *Teşbîh* di *vekirina zulfan* de heye ku şibandiyê *al* û *sencaqê*.

Aşiq (7):

منتظر مامه د نیف پیتا فراق می روز و شب چشم نیر و گه لری یک پیک با فرح و طرب
کس بهن بی نگ مه چارک ای شه عالی نسب هر وکی یونس د بحری در زکی حوت عظیم

Muntezîr mame di nêv pêta firaqê rûz û şeb

Çeşm(i)nîr û guh li rê yek peyk ba ferh û tereb

Kes nehin bê nik me carek ey şehê 'alî-neseb

Her wekî Yûnus di behrê der zikê hûtê 'ezîm

Peyvên Sereke: Muntezîr: Ew ê ku li benda tişteki/keseki ye, yê ku çavê wî li rê ye. **Rûz û şeb:** Roj û şev; herdem. **Çeşm:** Çav. **Nîr:** (prj.) Nûr. **Çeşm-nîr:** Ronahiya çav, ferê çav; girtin û vekirina çavan; (bi mecazî) li benda tişteki/keseki mayîn. **Peyk:** Mizgînber, peyamber, qasid. **Peykê çeşm:** Lehzeyek, bîskek; demeke kurt ku beramberî çavkirpandinê tê, turfetu'l-'eyn. **Ba:** Bi, digel. **Ferh û tereb:** Bi bêhnfirehî û kêfxweşî. **Nehin:** Nîne. **'Alî-neseb:** Esilzade, malmezî. **Yûnus:** Yûnus pêxember. **Hûtê 'ezîm:** Masiyê girs û pir mezin.

Analîza Bendê: Aşiq di firqetê de ji dûrî maşûqê, xwe bi roj û şevan di nav tarîfî û tenêtiyê de dibîne, lê dîsa jî hêviyek di dilê wî de heye. Ji ber vê yekê çav û guhê wî hertim li rê ye, dibe ku qasideki mizgînîyekê bîne ji maşûqê û ew jî aşiq derxe

bêhnfirehî û aramiyê. Di risteya sê û çaran de aşiq bangî maşûqê kiriye û aniye zimên ku ti kesek ser wî de nehatiye û pirsar wî nekiriye. Lewma aşiq xwe wek Yûnus pêxember teswîr kiriye. Di *Ehdê 'Etîqê* de jî hatiye gotin ku Yûnus pêxember di şeveke reş û tarî de ketiye nav behrê, hûtekî mezin ew xwariye û sê rojan di zikê hût de di nav tarîtiyê de bi tena serê xwe ve maye (Bab 1 û 2). Wê demê Yûnus pêxember di zikê hût de tim vê duayê kiriye: “Ez te ji hemû kêmasiyan pak didêrim, bêguman ez ji wan kesan im ku zulmê li xwe kiriye.” Gava ku Yûnus pêxember di zikê hût de ev dua kiriye, hêviya wî bes Xwedê bûye. Lewma şair di vir de bi devê aşiq gava ku xwe şibandîye Yûnus pêxember, di nav hicranê de hêviya wî bes peykekî ye.

Hunerên Edebî: *Rûz û şeb* tezad e. *Ferh û tereb* muteradif in. *Nîda* di îfadeya ey de heye. *Şehê 'alî-neseb* kîneye ye ji maşûqê. Tenasub di navbera *Yûnus*, *behr* û *hût* de peyda bûye. *Telmîh* ji qisseyaya Yûnus pêxember re çêbûye. Tenasub di navbera *muntezir* û *peyk* de çêbûye. *Pêta firaqê* îzafeyê teşbîhî ye. Herweha *pêta firaqê* bi îfadeya *ferh û tereb* re tezad derxistiye holê.

Maşûq (8):

گر میسر بت زبو مه مجلسك خلوت كلام كس زبخواهان نبت حاضر لميدانا جمال
فند و فانوسان فكم بو ته ژزلف و بسك و خال دی تجلی كم لیته جارك جو موسی ی کلیم

Ger muyesser bit ji bo me meclisek xelwet-kemal

Kes ji bed-xwahan nebit hazir li meydana cemal

Find û fanûsan vekim bo te ji zulf û bisk û xal

Dê tecellî kim li te carek çu Mûsayê Kelîm

Peyvên Sereke: **Muyesser bit:** Bi hêsanî pêk were, bi rihetî çêbe. **Xelwet:** Tenêbûn, tenêtî; xwe ji civatê dûrxistin. **Xelwet-kemal:** Tenêtiyeke tam. **Bed-xwah:** Dilnexwaz, yê ku xirabiyê dixwazin. **Cemal:** Bedewî, rindî, xweşikî. **Tecellî kirin:** Xuyabûn, eşkerebûn. **Çu:** Wekî, mîna. **Mûsayê Kelîm:** Mûsa pêxember ê ku li serê çiyayê Tûrê bi Xwedê re axîfbû.

Analîza Bendê: Piştî gazindeyên aşiq, maşûq dîsa dixwaze ku bi hêviyan dilê aşiq xweş bike. Lewma gotiye ku eger pêk bê û rojekê em di meclisekê de tenê bimînin û li wir jî ji dilnexwaz û xêrnexwazan kes nebe, wê demê ez ê zulf û biskên xwe bo te wekî fanûsekê vekim û xwe nîşanî te bidim. Di risteya sisêyan de maşûq gotiye ku ez ê find û fanûsan bi *zulf* û *bisk* û *xalan* vekim. Çawa ku tê zanîn rengê van hersê unsûrên bedewiya maşûqê reş in ku di vir de şair ev şibandîye qîr û qetrana reş a di xezna fanûsê de cih digire û bi saya vê vêdikeve. Bi gotineke din, ew hersê unsûr bi rêya hunera zîkrê cuz îradeyê kul qesda maşûqê dikin ku ew bixwe çavkaniya êgir anku nûr e.

Li risteya çaran îfadeyên wek *tecellî û Mûsayê kelîm* qisseyaya Mûsa pêxember tîne hişê mirov. Li gor qisseyê Mûsa pêxember li deşta Eymenê jî bo ku pêtek êgir hilde, derdikeve serê çiyayê Tûrê û li wir nûra Xwedê lê tecellî dike. Di

cih de dilerize û ji xwe ve diçe ku li gorî ehlê tesewifan, Mûsa/aşiq gava ku tecelliyata Xwedê/maşûq ditiye lewma ji xwe ve çûye. Di Qur'ana Pîroz (7/143) de jî dibêje "...vêca çi dema Xwedayê wî ji çiyê re diyar bû ... Mûsa jî bêhiş ket ser erdê û hay ji xwe nema...". Lewma dikare bê gotin ku miraz ji vekirina rûyê maşûqê, tecellîkirina heqîqetê ye wekî di qisseyaya Mûsa pêxember de qewimiye. Îfadeya tecelliyatê di beytên Mela (2004: 103) de jî weha cih girtiye:

'Aşiq er carek ji bala lê bedit berqa mecaz
Dê li nik sahibdilan hetta ebed bit serfiraz
Keşfê esrara sifatan bêmehebbet nabitin
Sûretê esma divêtin da biken jê fehim raz

Hunerên Edebî: Cînas û secî di navbera *kemal* û *cemal* de heye. Tezad di navbera *meclîs* û *xelwet*; *hazir* û *xelwet* de peyda bûye. *Bed-xwahan* kînaye ye ji reqîb. *Meydana cemal* îzafeyê teşbîhî ye. *Find* û *fanûs* muteradif in û herweha van herduyan bi *zulf* û *bisk* û *xal* re leff û neşr çêkiriye. *Xala* maşûq gelek caran reş e ku qîr û rûnê reş ê li nav fanûsê tîne hişê mirov. Dîsa ji ber rengê *zulf* û *bisk* û *xalan*, wechê şibandîne di risteyê de reşahî ye. Herweha wechê şibandîne bi *nûra êgir* û *tecellîkirinê* re tezad derxistiye holê. Telmîh ji ayetê re çêbûye.

Aşiq (9):

از گدا مه بو تجلی لرزه مه بر آستان سرخوش و پایسته دامن ای شه کورستان
درد عشقا ته لمن صد مرغزار و بوستان هاته دست من ژ عشق جان من طبع سلیم

Ez geda me bo tecellî lerze me ber asitan
Serxweş û pa-beste daîm ey şehê kişwer-sitan
Derdê 'işqa te li min sed merxzar û bos(i)tan
Hate destê min ji 'işqê canê min teb'ê selîm

Peyvên Sereke: **Geda:** Bende, xulam, kole. **Asitan:** Berderî, şêmuğ; dergaha ilahî. **Pa-beste:** Dîl, êxsîr, kole; aşiq. **Kişwer-sitan:** Yê ku dewletan digire, fatih; hukûmdar, padişah. **Merxzar:** Mêrg, çîmen. **Bostan:** Baxçe. **Teb'ê selîm:** Xûy û xisletê saxlem. **Hate destê min:** Min bi dest xist.

Analîza Bendê: Aşiq ji devê maşûq ayeta 143an a sûreyê E'rafê girtiye û domandiye, lewma xwe li ber deriyê maşûqê, wekî Mûsa pêxember ê ku li ber tecelliyata nûra Xwedê lertzok û xofgirtî teswîr kiriye û xwe wek parsekan nîşan daye. Di vir de îfadeyên *serxweş* û *pa-beste*, sifetên aşiq in. Aşiq ji ber *işqa* xwe tim sergêj û dîwane ye û hertim çavê wî wekî parsek û êxsîran li destê maşûqê ye. Ev îfadeyên parsekiya li ber asitana maşûqê vê ayetê tîne hişê mirov ku Xwedê Teala di Qur'anê (40/60) de gotiye: "Hûn hêvî û dua ji min bikin, ez ê jî bersiva we bidim..." Lewma aşiq jî li ser vê ayetê tim li ber deriyê maşûqê bi hêvî û dua ye ku roja gihîştina xwe jê dixwaze. Aşiq di risteyên sisêyan de bi mentîqa *işqa* Platonî gotiye ku çiqas ez hesreta maşûqê bikêşim ewqas xurttir dibim.

Lewma bangî maşûqê kiriye û gotiye ku hebûna işqa te ji bo min wekî bax û gulzaran xweş e û ez jî bi hebûna wê bextewar im. Bi xêra êş û elemên işqê, min xûy û xisleteke saxlem bi dest xistiye û gihîştîme kemalatê.

Hunerên Edebî: *Geda* kîneye ye ji aşîq. Tenasub di navbera *tecellî* û *lerzê* de peyda bûye. Îham di peyva *lerzê* de heye, çunkî gava ku Mûsa pêxember tecelliyata nûra Xwedê li darê dîtiye ji tîrsa ta ketiye bedena wî û ji xwe ve çûye. Herweha ew *lerz* û *ta rewşa Resûlê Ekrem* tîne hişê mirov ku cara ewil gava ku Cibraîl jê re wehiy aniye li şikefta Hîrayê ta ketiye bedena wî. Tenasub di navbera *geda*, *serxweş* û *pa-bestê* de heye ku hemû jî sifetên aşîq in. *Pa-beste* û *kişwer-sitan* tezad in. Cînas di navbera *asitan* û *bostan* de heye. *Şehê kişwer-sitan* kîneye ye ji maşûqê. Nîda di dengê ey de heye. Tenasub di navbera *merxzar* û *bostan* de peyda bûye.

Maşûq (10):

بوته بیژم عاشق من قنج لَنطق کَهِه بَدیر عین اکسیرم بحسنی مس دکم تشبیه زیر
روبهان ناکس بوی عِشقا مه دا ته اسم شیر همچو لقمانم بوصلی خوش دکم قلب سقیم

Bo te bêjim ‘aşîqê min qenc li nutqê guh bidêr

‘Eynî iksîr im bi husnê mis dikim teşbîhê zêr

Rûbehek nakes bûyî ‘işqa me da te ismê şêr

Hem çu Loqman im bi weslê xweş dikim qelbê seqîm

Peyvên Sereke: **Nutuq:** Gotin, xebardan. **Iksîr:** Di ilmê sîmyayê de navê wê maddeyê ye ku tiştan diguherîne dike zêr. **Mis:** Madena mis, di kîmyayê de Cu²⁹.

Teşbîh: Wekî, mîna. **Rûbeh:** Rovî; fêlbazî, dek û dolab. **Nakes:** Bêqîmet, bêkes; bêşeref. **Ism:** Nav. **Loqman:** Hekîm Loqman. **Qelbê seqîm:** Dilê nexweş û nesax.

Analîza Bendê: Aşîq li jorê xwe wek parsek, belengaz, bêkes û êxsîr nîşan dabû li ber deriyê maşûqê. Lewma maşûq jî dîsa bi zimanekî arambeşx bersiva aşîq dide û jê re dibêje ku guhê xwe qenc bide min: Ez di bedewiyê de wekî iksîr im ku dikarim tiştên bêqîmet biguherînim û bikim zêr. Herweha tu jî yekî bêqîmet bûyî wekî roviyan, lê bi saya işqa min navê te wekî şêr li her derî belav bû. Herweha ez wekî Hekîm Loqman im, bi wesletê qelbê aşîq ê birîndar dikarim qenc bikim. Di bendê de îfadeyên *iksîr*, *mis* û *zêr* beyteke Hafîzê Şîrazî tîne hişê mirov ku weha ye (Xalîqî, 1372: 488):

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند

Ew ên ku nezerek li axê dikin û wê diguherînin [ser zêr] gelo dikarin awirekî li me jî bikin.

Hunerên Edebî: Bend sehlê mumtenî ye. Maşûq ji ber ku serî heta binî di vê bendê de pesnê xwe daye, lewma mufaxere çêbûye. Îham di îfadeya *qenc* de heye çunkî ji herdu aliyên ve îtlaq dibe, hem *nutqa qenc* û hem jî *qenc guhdayîn*. Tenasub di navbera *iksîr*, *mis* û *zêr* de peyda bûye. *Rûbehek nakes* kîneye ye ji bêqîmetbûnê û kîneye ye ji aşîq. Tezad di navbera *rûbeh* û *şêr* de heye ku yek ji

bêqîmetbûn û yek jî biqîmetbûnê îstiare ye. Çu hokera teşbîhê ye. Tenasub di navbera *Loqman*, *xweşkirin* û *qelb* de heye. Îradê mesel ji qisseyaya *Loqman* re çêbûye.

Aşiq (11):

مَلْهَم و درمان بده دیسا بریندارِ تمه شفقه که سلطانا خوبان زار و بیزار تمه
شاهد شیرین سخن بگشا در لطفِ عمیم قید و زنجیرن د زند و پا گرفتار تمه

Şefqe ke sultana xûban zar û bêzarê te me

Melhem û derman bide dîsa birîndarê te me

Qeyd û zencîr in di zend û pa girîftarê te me

Şahidê şêrîn-suxen bugşa derê lutfa ‘emîm

Peyvên Sereke: **Şefqe:** Rehm, dilovanî. **Xûb:** Rind, bedew, delal. **Zar û bêzar:** Nalîn û zarîn. **Zend û pa:** Dest û ling. **Şêrîn-suxen:** Zimanşîrîn, zarxweş, devşîrîn. **Bugşa:** Veke, vekirin. **‘Emîm:** ‘Umûm, kamil, tamam. **Şahid:** Yar, dilber.

Analîza Bendê: Aşiq dîsa bi halê xwe yê bêzar û perîşan, rehmê li maşûqê xwestiye. Ji ber ku aşiq xwe wek birîndarê îşqa maşûqê teswîr kiriye û lewma jî melhem û dermanan jê teleb kiriye. Wekî bendên jorê, aşiq dîsa xwe wek dîl û êxsîr nîşan daye û lewma ji maşûqê re gotiye ku qeyd û zencîr di zend û lingê min de nin û ez bûme girîftarê te. Bi van îfadeyan aşiq aniye zimên ku bi her awayî ew girêdayî maşûq e. Ji ber ku xilasiya wî ya ji firaqê yan jî gihîştina aramiyê bes bi destê maşûqê dikare pêk bê. Lewma aşiq di risteya çaran de bangî yara xwe ya devşîrîn kiriye û xwestiye ku deriyê lutf û ihsanê bo aşiqê xwe jî veke.

Hunerên Edebî: *Sultanê xûban* û *şahidê şîrîn-suxen* kînaye ne ji maşûqê. Tenasub di navbera *zar* û *bêzar* de heye. *Melhem* û *derman* muteradif in û van herduyan bi *birîndar* re tezadê çêkiriye. *Qeyd* û *zencîr* muteradif in û van herduyan bi *girîftar* re tenasubê derxistiye holê. Alîterasyon di îfadeya *şahidê şîrîn-suxen* de heye û herweha îzafeyê teşbîhî ye. *Leff* û *neşr* di navbera *qeyd* û *zencîr*; *zend* û *pa* de peyda bûye ku *qeyd* li *pa* û *zencîr* jî li zendan vedigere.

Maşûq (12):

عاشق من گر دخوازی وصل دلبر بت نصیب لازمه بی بیت و اگر دل بکی یکسر کبیب
دا تماشا کی جانان عشوه و آن عجیب صاف دل به دل مکه درحق نگارین زعیم

‘Aşiqê min ger dixwazî weslê dilber bit nesîb

Lazim e bê pêt û agir dil bikî yekser kebîb

Da temaşa kî ji canan ‘işwe û anê ‘ecîb

Saf(i)dil be, dil meke derheq nigarîne ze‘îm

Peyvên Sereke: **Wesl:** Gihîştin. **Kebîb:** Kebab, goştê pijyayî. **‘İşwe:** Nazî, nazdarî. **An:** Daçek e ku vedigere ‘işweyê; anku ‘işwe û naziyên ecêb/nedîfî; enî, cebhet,

(bi mecazî) rû, sûret, dêm. **‘Ecîb:** Ecêb, balkêş. **Safdil:** Dilsax, dilpak. **Nigarînê ze‘îm:** Maşûqa ku (aşiq) qebûl dike, pêşwaziya wî dike, bersiva daxwaziyên wî dide; dilbera rêber, yara pêşeng; nêrînên lomaker.

Analîza Bendê: Di vê bendê de maşûq bi awayekî şîretker nesîhet li aşiqê dilsoj kiriye. Lewma jê re gotiye ku ger tu bixwazî gihîştina maşûqê bibe nesîbê te, hingê di işqa wê de bi agirê evînê bişewite. Heta ku di agirê işqa wê de neşewitî nebî xalî, nikarî ‘işwe û naziyên maşûqê, anku bedewî û rindahiyên wê bibînî. Ev îfadeyên han, cardin îşaretî baweriya ru’yetullahê kiriye ku ayeta “Nexêr, bi rastî wê rojê ew ji (dîtina cemala) Xwedayê xwe bêpar û (mehrûm) in.” (Muteffîfîn/15) tîne hişê mirov. Maşûq di dewama bendê de şîretên xwe didomîne û dibêje, lê di wê rêya dûr û dirêj de çiqas zorî û zehmetî bibînî, dîsa jî derbarê maşûqê de dilpak be, ji bo yara xwe nêrînên lomaker meke! Şair bi devê maşûqê di risteya ewil de xwestina gihîştina yarê ji aşiq pirs kiriye û pişt re jî şertên xwe diyar kirine. Bi gotineke din, di seyr û sulûka işqê de bi derbaskirina merheleyên zor û zehmet wesla yarê ji bo aşiq dibe nesîb. Heta divê aşiq di rêya işqê de bikaribe canê xwe jî ji dest bide. Mewlana Xalidê Şarezorî (2013: 362) di vê çarçoveyê de beyteke weha dibêje:

همه کس خویش را عاشق تواند کرد چون بلبل ولی پروانه وش جویای ترک سر نخواهد شد

Herkes dikare wekî bulbul bibe aşiq lê, wekî perwaneyan nikare canê xwe bide.

Hunerên Edebî: Tenasub di navbera *aşiq, dilber, wesl û nesîb* de peyda bûye. *Pêt û agir* muteradif in. *Bê pêt û agir* bi *kebîb* re tezadê derxistiye holê. Telmîh ji ayetê re çêbûye.

Aşiq (13):

بو تلف عمر عزیزم در فراق آتشی بی کس و زار تمه بس که لمن آف سرکشی
کوکبا چرخا برینی هم شهی هم مهوشی پاش پیریم یان نقل بم دی لسر من بی ندیم

Bû telef ‘umir ‘ezîz im der firaqê ateşî

Bêkes û zarê te me bes ke li min ev serkeşî

Kewkeba çerxa berîn î hem şeh î hem mehweş î

Paşê pîr bim yan neqil bim dê li ser min bî nedîm

Peyvên Sereke: ‘*Ezîz:* Yar, dilber. **Firaqê ateşî:** Agirê dûrketinê, şewata cudabûnê. **Serkeşî:** ‘Inad, rik, serhişkî. **Kewkeb:** Stêrk. **Çerxa berîn:** ‘Erşê ‘ela, esmanê herî bilind. **Şeh:** Şah, padişah. **Mehweş:** Wekî heyvê; bedew, delal. **Neqilbûn:** Mirin, wefatkirin. **Nedîm:** Dost, hevalê suhbetê.

Analîza Bendê: Aşiq bi halê xwe yê perîşan gazindeyên xwe li hemberî maşûqê didomîne, ji ber ku ‘umrê aşiq di rêya êş û kesera dûrketina maşûqê telef bûye û gihîştin nebûye para wî. Lewma êdî ji maşûqê dixwaze ku dev ji vê rikberî û ‘inada xwe berde û xwe nîşanî aşiq bide. Di risteya sisê û çaran de weha bangî yarê dike:

Ey padişahê min, 'umrê min di firaqê de telef bû, heta niha tu nehatî, piştî ku kal bim tu bibî dostê min? Yan jî bi temamî ji vê dunyayê biçim gelo tu werî ser gora min û bi min re suhbetê biki? Ji ber ku aşiq bi çavê serê xwe di jiyana xwe de dîtina maşûqê bêpar bimîne jî dixwaze ku di binê axê de maşûq qet nebe bê serdana wî.

Hunerên Edebî: 'Ezîz, kewkeba çerxa berîn, şeh û mehweş kîneye ne ji maşûqê. Firaqê ateşî û kewkeba çerxa berîn îzafeyî teşbîhî ne. Cînas û secî di navbera şeh û meh; ateş, serkeş û mehweş de peyda bûye. Tenasub di navbera ateş, kewkeb û mehweş de çêbûye ji aliyê rewneqbûnê ve. Neqilbûn mecazen mirin e.

Maşûq (14):

بوته قافی کی کلامی گوہ بده بیتا فصیح زانم از نایته دست من عاشق چندین ملیح
 آب حیاتم بخوه هم نفس انفاس مسیح دی لئه پیری بدل کم حی بکم عظم رمیم

Bo te qafî kim kelimê guh bide beyta fesîh

Zanim ez nayte destê min 'aşiqê çendîn melîh

Abê heywan im bixwe hem nefesê enfasê Mesîh

Dê li te pîrî bedel kim hey bikim 'ezmê remîm

Peyvên Sereke: Qafî kim: Li pey hev rêzkirin, bi qafiye nivîsîn, şî'r gotin. **Kelam:** Gotin, peyv. **Beyt:** Malik, beyta şî'rê; şî'r, helbest. **Fesîh:** Zelal, eşkere, tê fêmkirinê. **Melîh:** Şîrîn, xweşik. **Abê heywan:** Ava jînê, ava jiyane. **Nefs:** Ruh, giyan. **Enfasê Mesîh:** Nefesa Îsa pêxember. **Hey bikim:** Saxkirin, zindîkirin. **'Ezmê remîm:** Hestiyên rizîbûyî.

Analîza Bendê: Herçiqas maşûq xwe nîşanî aşiq nede jî lê ji îşqa wî haydar e û kêfa wê pê re tê. Di risteya duduyan de maşûq vê yekê îqrar dike û dibêje ez dizanim tu aşiqekî şîrîn û şekir î û yekî mîna te jî zû bi zû peyda nabe. Lewma bersiva aşiqê xwe daye û jê re gotiye ku baş guhê xwe bide min ku ez ê bi qafiye (şî'r) ji te re bêjim: Ez hem wekî ava jiyane me, yê ku qurtekî ji min vexwe ti carî rûyê mirinê nabîne û ti carî jî pîr nabe; hem jî wekî Îsa pêxember im ku bi nefesa xwe miriyan ji gorê radikim û cardin zindî dikim. Di vir de îfadeya 'ezmê remîm îfadeyê Qur'anî ye ku dîsa îşaretî vê yekê dike. Di sûreyê Yasîn (36/78) de weha derbas dibe: "... Ma kî yê vî hestiyê riziyaî sax bike?"

Şair bi îfadeya abê heywan serî li hîkayeta mîtolojîk daye ku gelek caran wek serpêhatiya Xizir û Îskender hatiye rîwayetkirin (Bnr. Aykaç, 2022). Ji bilî vê bi ava jînê pîrbûn diçe û zindîbûn dimîne ku hîkayeta Yûsuf û Zuleyxa jî bi vê re tê hişê mirov. Çunkî ji bo Zuleyxayê, Yûsuf pêxember wekî ava jînê bû û Zuleyxa piştî pîrbûna xwe wextê ku gihîşt ava jînê, rewşa pîrbûnê jê çû û cardin bû jineke bedew.

Hunerên Edebî: Qafîkirin mecazen şî'rgotin e. Îradê mesel ji hîkayeta Xizir û ava heyatê re çêbûye. Nefesê enfasê Mesîh îzafeyî teşbîhî ye. Abê heywan û nefesê

enfesê Mesîh kînaye ne ji maşûqê. Telmîh ji qisseyâ Îsa pêxember re çêbûye ku bi henaseya xwe miriyan zindî dikir. Leff û neşr di risteya sisê û çaran de heye ku abê heywan li pîrbûnê, enfesê Mesîh li ‘ezmê remîmê vedigere. Telmîh ji ayeta jorê re çêbûye.

Aşiq (15):

جبکم از دجله دچی پیل ببیل تسا ملک عرب لی چه فایده زار و محروم فقیرم تشنه لب
هر ژبر بی کامی و بی چاره گی کر بو کزب نابه جارك زودتر بی ای صنم بر من رحیم

Çi bikim ez Dicle diçê pêl bi pêl ta mulk-‘ereb

Lê çî fayde zar û mehrûm im feqîr im teşne-leb

Her ji ber bêkamî û bêçaregî kerb û kezzeb

Nabe carek zûdtir bê ey senem ber min rehîm

Peyvên Sereke: **Mulkê ‘ereb:** Welatê ‘ereban. **Teşne-leb:** Dev û lêvên zihabûyî; tîbûn. **Bêkamî:** Bêkesî, neçarî, belengazî. **Kerb:** Rik, nefret, dijminatî. **Senem:** Pût; yar, maşûq.

Analîza Bendê: Li benda jorê maşûqê xwe wek ava heyatê teswîr kiribû. Lewma aşiq jî di vir de maşûq şibandîye çemê Dicleyê û rewşa tîbûna (dîtina maşûqê) xwe jê re gotiye: Çemê Dicleyê ewqas mezin e û hemû welatê ereban av dide, belkî herkes jê avê vedixwe rast e lêbelê ez li kêleka wî çemî ji ava wî mehrûm im, gumana min qurtekî av e lê ji wê avê bênesîb û bêpar im, û lewma jî kezeba min dişewite. Ji ber vê yekê ti faydeya mezinahiya wî çemî ji bo min nîne. Madem ku tu wekî avê yî, ma nabe ku tu zûtir bi ser min î bêkam û bêçare de werî. Wisa dixuyê ku êdî sebr û tebata aşiq nemaye û zûtir dixwaze ew agirê dûrketinê bitemire û gihîştina yarê pêk bê.

Hunerên Edebî: *Mulkê ‘ereb* bi mecazî welatê ‘ereban e. Tenasub di navbera *zar*, *mehrûm*, *feqîr*, *bêkam* û *bêçare* de çêbûye. *Senem* kînaye ye ji maşûqê. *Nîda* di îfadeya ey de heye. *Kerb* û *kezzeb* muteradif in. Tezad di navbera *Dicle* û *teşne-leb* de heye. Herweha *Dicle*, *teşne-leb* û *bêçaregî* rûdana Kerbelayê tîne hiş mirov, lewma îham di vir de çêbûye û ji ber vê sedemê jî tenasub di navbera van hersêyan de peyda bûye. Îham di îfadeya *zûdtir bê* (زودتر بی) de heye ku dikare wek *zû di tîrbê* (زود تری) jî bê xwendin ku hingê ji maşûqê daxwaz dike ku were ser tîrba aşiq ku ji tîbûna (dîtina rûyê yarê) şehîd ketiye.

Maşûq (16):

سرخوش و بیماری نینه سر ته متقالك حرج هم عزیزی نزد من از غیر خود پانصد درج
بشنو از من نکته الصبر مفتاح الفرج صبر که دا بو ته ترتیب کم علاج صد حکیم

Serxweş û bîmarî nîne ser te misqalek herec

Hem ‘ezîz î nezdê min ez xeyrê xwud pansed derec

Bîşnew ez men nukteyê es-sebru miftahu'l-ferec

Sebrê ke da bo te tertîb kim 'ilacê sed hekîm

Peyvên Sereke: **Bîmarî:** Nexweşî. **Misqalek:** Pir hindik, bi qasî serê derziyê. **Herc:** Sûc, xeta, guneh. **Nezdê min:** Li hafa min, li ber min. **Ez xeyrê xwud:** Ji xeynî xwe. **Derec:** Derence, tebeqe, qat. **Bişnew ez men:** Ji min bibihîse, guhê xwe bide min. **Nukte:** Gotinên dersdar, peyvên şîretker. **Es-sebru miftahu'l-ferec:** Sebir kilîda firehiyê ye. **Tertîb kim:** Amadekirin, çêkirin.

Analîza Bendê: Maşûq li hemberî bêsebrîya aşîq şîretan li wî dike. Ji ber ku aşîq ji ber îşqê serxweş û sergerdan e, ji ber derdê yarê nexweş ketiye û perîşan e. Lê maşûq ji halê aşîq haydar e û jê re dibêje ku di wê serxweşî û nexweşiyê de ti sûc û gunehên te nîne, bereksê vê yekê, qedr û qîmeta te li cem min gelekî bilind e. Niha tu jî guhê xwe bide min ku ez jî bi vê hedîsê şîretê li bikim: “Sebir kilîda firehiyê ye!” Sebir bike da ez jî dermanekî ji nexweşîya te ya îşqê re amade bikim.

Sebir ji ber musîbet û belayên ku têne serê mirov, nekirina gilî û gazindeyan e, liberxwedayîn e. ‘Ebdê xwedî bawerî gava ku rastî bela û rûdanekî nexweş bê, alikariyê tenê ji Rebbê xwe dixwaze û derdê xwe tenê jê re dibêje. Kengê mirov rastî tengasiyekê bê hingê sebir dest pê dike (Uludağ, 2012: 302; Uryan, 2020: 130). Lewma ji bo aşîq sebir hê di destpêka îşqê de lazîm e. Lewma di vê bendê de maşûq tim pêşniyaza sebrê li aşîq dike ji bo ku bigihîje firehî û xweşiyê.

Hunerên Edebî: Tenasub di navbera serxweş û bîmar de peyda bûye. Tezad di navbera bîmar û ‘ilac de çêbûye. Mubalexe di îfadeya misqal, panced û sed de heye. Telmîh ji hedîsa jorê re çêbûye. Îfadeya bişnew ez beyta ewil a Neyname ya Mewlana Celaleddîn tîne hişê mirov ku ew jî îhamê tebadur e.

Aşîq (17):

از دزائم صبره مفتاح فرج لی در بدن جای صبر من نما چیکم علاج ای سیمتن
محبت و عشقا ته خسته گردن دل صد رسن التفات و صحبتك ناکي بوان نغر بسیم

Ez dizanim sebr e miftahê ferec lê der beden

Cayê sebrê min nema çîbkim ‘ilac ey sîm(e)ten

Muhbet û ‘îşqa te xiste gerdenê dil sed resen

İltifat û suhbetek nakî bi wan sexrê besîm

Peyvên Sereke: **Miftahê ferec:** Kilîda firehiyê, mifteya serkeftinê. **Ca:** Cî, cih. **Sîmtên:** Ten/çermê wê wekî zîvê dibiriqe û bedew e. **Muhbet:** Muhebet, hezkirin. **Resen:** Bend, hefsar, kindir. **İltifat:** Xweşgotin, xweşdarî. **Sexrê besîm:** Diranên ciwan; devbiken, rûken. **Nifrê besîm:** Nifirên xweş yên ku maşûq li aşîq dike.

Analîza Bendê: Li ser şîreta sebrê, aşîq bersiva maşûqê dide û jê re dibêje, rast e ez dizanim sebir kilîda firehiyê ye lê min ewqasî sebir kir ku êdî di min de cihê sebrê nema. Ji ber ku îşq û evîna te bi sedan bend avêtine zend û pî û gerdena

min, ez bûme dîl û êxsîrê te, lê tu hê jî bi rûyê xwe yê kenok qet iltifatekê li min nakî û bi min re napeyivî.

Di risteya çaran de peyva *sexr* di destxetê de dikare bi şiklê *nefr/nifrê* jî bê xwendin. Wê demê dikare wek *nifir, nifrîn* û gotinên nebaş jî bê fêmkirin ku miraz jê cewr û cefaya maşûqê ne. Ji ber ku di halê işqê de *nifira* maşûqê li aşiqan xweş tê, yan jî bi gotina Mela (2004: 251) eger tu *bixwazî* xirabiyekê li dijminê xwe bikî ji Xwedê jê re derdê işqê *bixwaze*:

‘İşqê jî Xudê da tu *bixwazî* jê ra

Ger dê tu li yarek xwe bikî *nifrînê*

Hunerên Edebî: Telmîh ji hedîsa jorê re çêbûye. *Miftahê ferec* îzafeyê teşbîhî ye. *Muhbet* û ‘*işq*; *iltifat* û *suhbet* muteradîf in. *Gerdenê dil* îstiareyê mekniye ye. Mubalexe di îfadeya *sed* de heye. Nîda di îfadeya *ey* de tê dîtin. *Sîmtên* kîneye ye ji maşûq. Îham di îfadeya *sexr* de heye ku wek *nifir* jî tê xwendin, lewma hem wateya *rûken* û hem jî *nifir* û *gotinên xirab* dide.

Maşûq (18):

تین ژهر بیتک ته شیرین بهن و بویا نافیا لَدَّتَا معنی ددت تشبیه خمرا شوشه یا
نیمه از بی حُب ولی ماتع لمن که پردها حیا هم رقیبِ کافر بدخواه جَسَّاسِ نیم

Tên ji her beytek te şêrîn bêhn û bûya nafeya

Lezzeta me‘nî didit teşbîhê xemra şûşeya

Nîme ez bêhub welê manî‘ li min ke perda heya

Hem reqîbê kafir ê bed-xwahê cestas ê nemîm

Peyvên Sereke: Bû: Bêhn. **Nafe:** Misk, bêhna xweş. **Me‘nî:** Şeraba me‘nî, şeraba mecazî. **Teşbîh:** Wekî, mîna. **Xemr:** Mey, bade. **Şûşe:** Qedeh, kase. **Nîme:** Nîne. **Hub:** Hezkirin. **Perda heya:** Perdeya şerm û fedîkirinê. **Cestas:** Meraqdar, kesê ku tiştê nepen lédikole; casûs, reqîb. **Nemîm:** Xeybet, fesadî.

Analîza Bendê: Maşûq li pêşberî wan iltifat û xweşgotinên aşiq kêfxweş bûye û ji her beyteke aşiq re gotiye ku bêhna misk û ‘enberê ji wan tê û tehma wan jî şeraba manewî dide. Maşûqê li hemberî işq û hezkirina aşiq diyar kiriye ku dilê wê jî ji hezkirinê xalî nîne, işqek di dilê maşûqê de jî peyda bûye. Lê dîsa jî ji aşiqê bêsebr dixwaze ku perdeya heyayê di navbera herduyan de biparêze. Bêsebrî meke û perdeya heyayê neçîrîne, ji ber ku şeytanê qewirandî, reqîb û kesên dilnexwaz di navbera aşiq û maşûqê de hertim peyda dibin.

Ji aliyê ehlê mutesewifan ve perdeya heyayê anku bi giştî edeb di işqê de zehf giring hatiye dîtin. Bo nimûne ‘Eynu'l-Qudat di berhema xwe *Temhîdat* (2017: 79) de cih daye hedîseke Resûlê Ekrem ku derbarê heya û îffetê de weha kerem kiriye: “Kê ku aşiq bibe, bi îffet û heya işqa xwe veşerê û piştê jî bimire, ew dibe şehîd.”

Hunerên Edebî: Beyt bi mecazî gotinên xweş ên aşiq in ku di vir de şî'r e, bi gotineke din medhiye ye. *Me'nî* û *xemr* muteradif in. *Reqîbê kafirê bed-xwah* cessasê *nemîm* terkîbê îzafeyê teşbîhî ye. Herweha tenasub di navbera *kafir*, *bed-xwah*, *cessas* û *nemîm* de heye.

Aşiq (19):

شهسوار عرصیا حسنی لمن که شفقتی آشکارا گر نظر ناکی بخف که رحمتی
غمزه تین شبه خدنگان کتمه خوف و خشیتی بنده داران شاهبازان ناکژن صید حریم

Şehsuwarê 'erseya husnê li min ke şefqetê

Aşikara ger nezer nakî bi xef ke rehmê

Xemze tên şubhê xedengan ketme xof û xeşyetê

Bendedaran şah(i)bazan nakujin seydê herîm

Peyvên Sereke: 'Erseya husnê: Meydana bedewiyê, qada rindiyê. **Aşîkar:** Eşkere, li ber çavan. **Nezerkirin:** Lê nihêrin, mêzekirin, awirdayîn. **Xef:** Nepen, veşartî. **Xemze:** Awir, nezera maşûqê. **Xedeng:** Tîr. **Xof û xeşyet:** Sam, tirs. **Bendedar:** Xwediyê bendeyan, hukûmdarê dîl û êxsîran. **Şahbaz:** Şahê teyr û bazan; teyrê baz; yê ku baz û eyloyan perwerde dikin; awirên tûj ên maşûqê, nezera maşûqê. **Seydê herîm:** Nêçîra ku di herêmekê de tê kirin ku di esasê xwe de heram e.

Analîza Bendê: Çawa ku di hedîsekê de hatiye rîwayetkirin "Xwedê bedew e û hijê bedewiyê dike." (Muslîm, Îman, 147) aşiq jî li ser vê hedîsê, gava ku bangî maşûqê kiriye tim bi îfadeyên rindî û bedewiyê gazî wê kiriye û jê re gotiye: Ey pêşenga meydana bedewiyê, li min were rehmê, ger bi awayekî eşkere rehmê li min nekî jî qet nebe bi xef bike.

Di edebiyata klasîk de aşiq gelek caran li meydana îşqê wek nêçîr, maşûq jî wek nêçîrvan hatiye teswîrkirin. Gava ku aşiq dikeve tora îşqê di herêma maşûqê de êdî dibe nêçîrê wê. Lê li gor Îslamîyetê hin dem û derên diyarkirî hene ku di wan dem û deran de nêçîr hatiye qedexekirin. Lewma aşiq jî di herêma maşûqa xwe de xwe hem wek nêçîr teswîr kiriye û hem jî di herêma maşûqê de nêçîrvaniyê heram dîtiye. Ji ber vê yekê aşiq jî awirên maşûqê şibandine tîr û gezmeyan û gazindeyên xwe aniyê zimên ku di nav xof û tîrsekê de ye. Îfadeya *seydê herîm* vê beyta Kerbelayî (2002: 81) tîne bîra mirov:

Helandin cilweyê te bes tu azarê esîran kî

Mekuj seydê herêm ey mehremê esrarê Yezdani

Hunerên Edebî: *Şehsuwarê 'erseya husnê* kînaye ye ji maşûqê. Tenasub di navbera *şehsuwar*, *xedeng*, *bendedar* û *şahbaz* de çêbûye. *Xemze* bi mecazî awirên maşûqê ne ku di şibandina *xedengan* de jî teşbîh heye û herweha serpehatiya efsanewî ya *Rustemê Zal* tîne hişê mirov. *Seydê herîm* îzafeyê teşbîhî ye. Tezad di navbera *aşîkar* û *xef* de peyda bûye. *Xewf* û *xeşyet* muteradif in û bi şefqet û rehmê re jî tezad in.

Maşûq (20):

غم مخور صید قدیمی خانہ حلقہ بگوش زلف و بسک و خال دهاتن بو ته فریاد و خروش
مژده بحرا شفقتا من سرته هاتی پیل و جوش چند قدم پیش دا کرم که سیر یکه لطفاً جسم

Xem mexwir seyde qedîmê xaneyê helqe be gûş

Zulf û bisk û xal dihatin bo te feryad û xurûş

Mujde behra şefqeta min ser te hatî pêl û cûş

Çend qedem pêş da kerem ke seyr bike lutfâ cesîm

Peyvên Sereke: *Xem mexwir:* Xem mexwe, xemgîn mebe. **Helqe be gûş:** Guhê bi guhar; bende, kole. **Feryad û xurûş:** Girîn, nalîn û zarîn. **Mujde:** Mizgîn. **Behr:** Derya; par, pişk. **Cûş:** Coş, kelecân. **Qedem:** Gav, pêngav. **Seyr bike:** Temaşe bike. **Lutfâ cesîm:** Qencî û alîkariyeke biçûk.

Analîza Bendê: Maşûqê li ser şibandina aşîq a bi nêçîrê (di benda jorê de), bi heman rengî bersivê dayê û bi du sifetan bangî aşîq kiriye. Ji wan sifetan seyde qedîm, nêçîrê ezêlî ye û ev jî me dibe meclisa elestê ku di wê meclisê de bi peymanî ewil re insan bûbûn aşîqê maşûqa heqîqî. Dîsa îfadeya *helqe be gûş* jî bi wateya dîl û êxsîr de ye ku ew jî sifeteke aşîq e. Çûnkî aşîq dîl û girîftarê maşûqê ye. Lewma di serê bendê de gava maşûqê bangî aşîq kiriye, comerdiya xwe nîşan daye û gotiye: Ey yê ku ji roja ezêlî ye û girîftarê min, xem mexwe! Mizgîniyê didime te ku şefqetê li te bikim û, zulf û bisk û xalan ji bo nalîn û feryadên te bişînim. De îcar tu jî ji nav reqîb û dîlnexwazan gavekî derkeve pêş da ku lutf û ihsana min temaşe bikî. Di risteya çaran de îfadeya *çend qedem derkeve pêş*, hefîseke qudsî tîne hişê mirov ku Xwedê Teala gotiye “Ger ‘ebdê min gavekî nêzîkî min bibe, ez ê bi deh gavan nêzîkî wî bibim...” Di vir de jî maşûq ji ber hezkirina û teslîmiyeta aşîq, ew derxistiye pêş û nêzîkî xwe kiriye.

Hunerên Edebî: *Seyde qedîmê xaneyê* kîneye ye ji maşûqê. *Helqe be gûş* bi mecazî bende ye ku yek ji sifetên aşîq e. Tenasub di navbera *zulf û bisk û xal* de peyda bûye û herweha di wan de teşxîs heye ku wekî yekî *feryadres* teswîr kiriye. *Feryad û xurûş* muteradif in. *Behra şefqeta min* îzafeyê teşbîhî ye. Telmîh ji hefîsa jorê re heye. Tewriye di îfadeya *behr* de heye ku hem wateya deryayê dide û hem jî bi maneya par û pişk de ye. Mubalexe di *lutfâ cesîm* de tê dîtin.

Aşîq (21):

مَنْت و صد منته منته بر عاشقی بی دل ته کر روهی وامانده را گنجاً کرم دیسا فگر
برده آفتی ژبر دیمی مه حالی سجده کن لو دینیت عشاق عالم از بوسلی بوم وسیم

Minnet û sed minnet e ber ‘aşîqê bêdil te kir

Rûhiyê wamande ra genca kerem dîsa vekir

Perde avêtî ji ber dêmê meh halî secde kir

Lew di nêv ‘uşşaqê ‘alem ez bi weslê bûm wesîm

Peyvên Sereke: Bêdil: Ew ê ku dilê xwe yarê. **Rûhî:** Mexlesa Şêx Ebdurehmanê Axtepî. **Wamende:** Bêçare, bêkes, belengaz, jihalketî; bedbext, belengaz. **Genc:** Gencîne, xezîne, defîne. **Gonca:** Xunçe. **Dêm:** Rû, sûret, tefeş. **Halî:** Derhal, di cih de. **'Uşşaq:** Aşiq. **Wesîm:** Rûgeş, cirxweş, kêfxweş.

Analîza Bendê: Di muşa'ereyan de gelek caran aşiq dest bi guftûgoyê dike lê maşûq diqedîne, yan jî kê dest pê kiribe muxatab gotina dawî dibêje û diqedîne. Lê di vê muşa'ereyê de şair ji devê aşiq vê mu'esseqeyê qedandiyê û mexlesa xwe jî bi taybetî derxistiyê pêş. Ji van tê fêmkirin ku Rûhî xwe bêtir wek aşiqê vê diyalogê dîtîye. Ji îfadeyan diyar dibe ku aşiq gihîştîye miraza xwe lewma bi sed caran minnet û spasîyên xwe bo maşûqê pêşkêş kiriye ku deriyê lutf û ihsanan jî Rûhiyê bêkes û belengaz re heta dawiyê vekiriyê.

Lutf û ihsan di edebiyata klasîk de gelek caran dîtina rûyê maşûq e. Bi gotineke din, maşûq gava ku dil bike û perdeya li ser dêmê xwe yê wek heyvê rake, wê demê tê wê maneyê ku maşûq ji bo aşiqê[n] xwe lutf û ihsaneke mezin kiriye. Lêbelê herçiqas maşûq dil bike û perdeyê li ber rûyê xwe bide aliyekî û xwe nîşanî aşiqên xwe bide jî, dîsa ji aşiqên xwe li dor işqê edeb û hezkirin û itaetê dixwaze. Lewma aşiq bi vê hişmendiyê dibêje ku gava min rûyê maşûqa xwe dît, bêyî ku li rûyê wê binêrim, di cih de çûme secdeyê û teslimiyeta xwe nîşanî wê da û, lewma jî di nav gelek aşiqan de ez bi lutf û ihsana maşûqê muşerref bûm ku ew jî wesla wê bû.

Hunerên Edebî: *'Aşiqê bêdil, genca kerem û dêmê meh îzafeyê teşbîhî ye.* Mubalexe di hejmara sed de heye. Şair herwekî kesekî ji derve behsa xwe kiriye, lewma hunera tecrîd peyda bûye. Îham di peyva genc de heye ku îfadeyên *kunc, genc* û *gonca/xunçe* jî tîne hişê mirov. Alîterasyon di navbera *wesl* û *wesîm* de heye.

Encam

Şêx Ebdurehmanê Axtepî li dor tekya Neqşî-Xalidî di biwarên dînî, ilmî, tesewîfî û edebî de bingeheke xurt bi dest xistiyê. Piştî jî wek şêxekî Neqşî-Xalidî mekteba Axtepê ava kiriye, bûye pêşengê vê mektebê û rê li ber gelek mutesewîf û şairan vekiriyê. Şêx Ebdurehmanê Axtepî di edebiyata kurdî ya klasîk de bêtir bi mexlesa xwe ya Rûhî deng vedaye.

Dîwana Rûhî gelek caran hatiye îstinsaxkirin û çapkirin. Herweha berhemên wî bûne lêkolîn bo gotarên akademîk û tezên lîsansa bilind. Lêbelê cara ewil di vê xebatê de me tesbît kir ku helbesta wî ya bi sernavê *Aşiq û Maşûq* di cureyê munazereyê de hatiye nivîsîn. Şair di vê munazereyê de bi hunera teşxîsê aşiq û maşûq aniye pêşberî hev, bi mezmûnên edebî û tesewîfî hem işqa mecazî û hem jî işqa heqîqî derxistiyê pêş.

Aşiq û maşûq wek du kesayetên cuda di vê helbestê de li ser mijarekê di ceng û cedelê de nînin û bêtir wek aşiqane û şairane hatine pêşberî hev, lewma me ev helbest di bin senifandina munazereyê de wekî muşa'ereyê nixrand. Ji aliyê

din ve herdu kesayetên evînê di heqîqetê de bi devê Rûhî axiffine. Bi gotineke din, aşiq û maşûq di esasê xwe de Rûhî bixwe ye, lewma ev helbest wek *monolog* jî dikare bê nixandin. Ev monologa Rûhî (*mono anku yek*) yekîtiya aşiq û maşûq tîne hişê mirov ku ev jî me dibe hizra wehdetê wucûd. Dikare bê gotin ku şair aşiq û maşûq yek dîtiye. Ev jî di nêrînên mutesewifên wekî Ehmedê Xezelî, ‘Eynu’l-Qudat Hemedanî, Îbnî ‘Erebî û gelekên din de derdikeve pêşiya me ku li gorî wan aşiq jî maşûq jî di esasê xwe de zatê Xwedê ye.

Ev muşa‘ere bi zimanekî aşiqane hatiye nivîsîn, ji aliyê mijarê ve li ser evînê hatiye honandin, muxatab di herdu aliyan de aşiq û maşûq in, di navbera aşiq û maşûqê de tim nazî û îşwe hene. Lewma ji aliyê naverokê ve dikare bê gotin ku ev helbesta han mu‘eşşeqe ye. Bi giştî ev helbesta Rûhî di çarçoveya munazere, muşa‘ere û mu‘eşşequeyê de dikare bê nixandin.

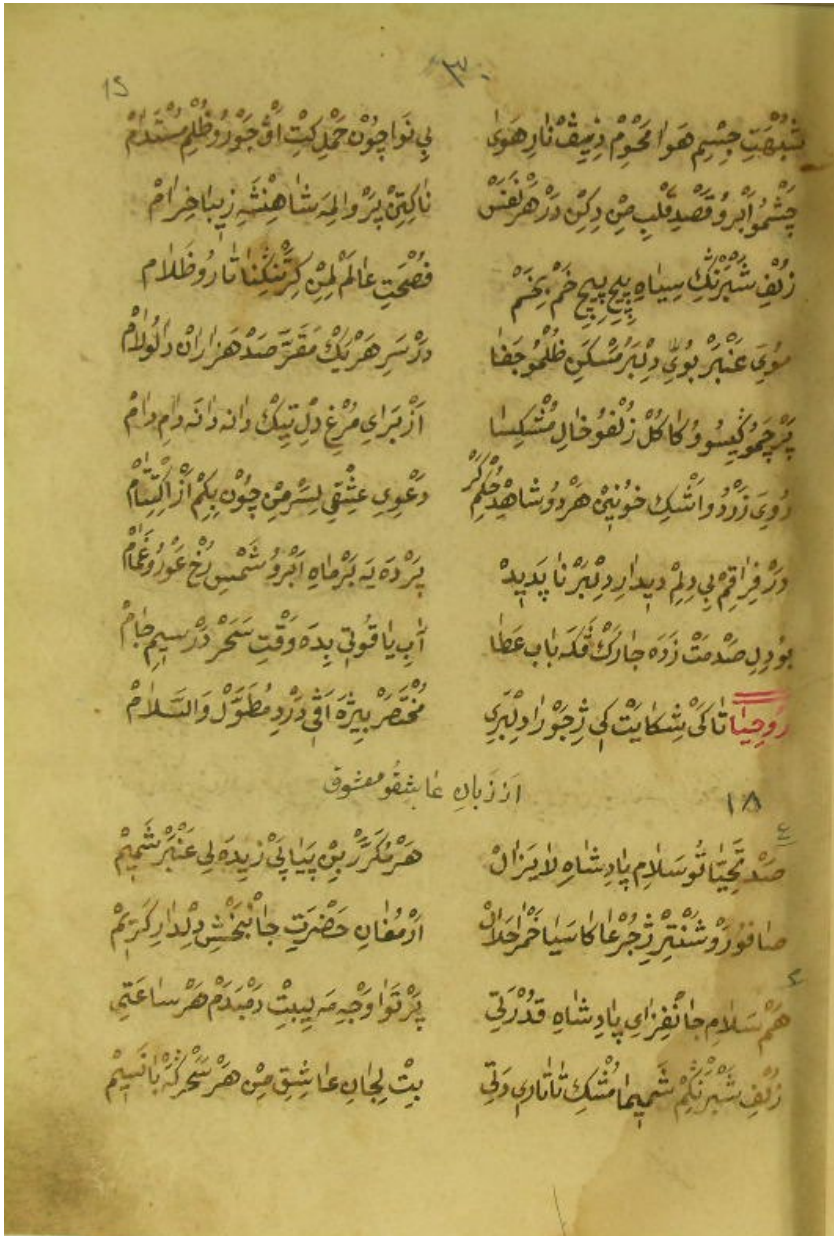
Rûhî wekî şairekî mutesewif bi vê helbesta xwe ya aşiqane bal kêşaye îşqê û vê yekê jî bi devê aşiq û maşûqê aniye zimên. Lewma me jî di vê nivîsarê de muşa‘ereya *Aşiq û Maşûq* a Rûhî ji aliyê edebî ve di çarçoveya îşqê de nixand. Di vê analîzê de her bendeke vê muşa‘ereyê de me dît ku bîngeheke xurt a felsefî, tesewifî û edebî heye. Şair di vê helbesta xwe de mijarên wekî wucûdiye, îşqa îlahî, îşqa mecazî, ru‘yetullah, hêmayên mîtolojîk û mezmûnên tesewifî bi awayekî hostayane digel hunerên edebî bi kar anîne. Şair di vê helbesta xwe de aşiq û maşûq geh bi îşqa mecazî gah bi îşqa heqîqî daye axaftinê ku mînakên bi vî rengî di edebiyata kurdî ya klasîk de kê m in. Sêwra xiyalî û seyla zihnî ya helbestê nîşan dide ku diyalogên herdu aliyên muşa‘ereyê xwedî kûrahiyeke felsefî ye. Şair avahiya eslî ya muşa‘ereyê di şiklê munazereyê de saz kiriye û lewma jî wek pêdiviyeyeke munazereyê, herdu alî jî wekî kesayetên zindî nîşan dane ku wê jî hunera teşxîsê derxistiye pêş. Di encama vê lêkolînê de hat dîtin ku şair di biwarê munazere yan jî mua‘şereyê de jî gelekî serkeftî ye.

Çavkanî

- Aqtepi, Şêx 'Ebdurrehmanê (2019). Dîwan. (Amd. M. E. Hêvîdar). İstanbul: Dara.
- Aqtepi, Şêx 'Ebdurrehmanî (2020). Dîwanî Rûhî. (Lêk. H. Omar). Taran: Soran University.
- Axtepi, Şêx Evdîrehmanê (2002). Dîwana Rûhî. (Tîpg. O. Akdağ – K. Soylu). Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Axtepi, Şêx Evdîrehmanê (2013). Dîwana Rûhî. (Amd. R. Jiyân). Stenbol: Belkî.
- Aykaç, Y. (2020). Mela 'Eladînê Kopî û Berhema Wî ya "Dîwan-Rezê Jiyânê". Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 8. Sayı: UMS'20, 111-122.
- Aykaç, Y. (2022). Şah û Pahlewanên Mîtolojîk di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de. (Ed. S. Valî & K. Subaşı). Mîtos û Edebiyat: Mîtosên Kurdo-Îranî di Edebiyata Kurdî de. İstanbul: Nûbihar.
- Bâğdâdî, Mevlânâ Halid-i (2013). Divan. (Amd. A. Kavak). İstanbul: Semerkand.
- Başçı, N. & Başçı, V. (2022). Kadim Bir Münâzara ve Müfâhare Örneği: Dreht-î Âsûrîg. İran Çalışmaları Dergisi, 6(2), 343-377.
- Cizîrî, Melayê (2004). Dîwan. (Transk. Arif Zêrevan). Stockholm: Nefel.
- Durmuş, İ. (2020). Münâzara (Arap Edebiyatı). TDV İslam Ansiklopedisi (c. XXXI, r. 576-577). Ankara: DİA.
- Durre, A. (2002). Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî. Stenbol: Keskesor
- Gazâlî, A. (2019). Âşıkların Hâlleri Sevânih'u-ı Uşşâk. (Wer. T. Koç – M. Çetinkaya). (Çap 3). Ankara: Hece.
- Hemedanî, A. (2017). Temhîdât Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar. (Amd. Halil Baltacı). İstanbul: Dergah.
- Işık, A. P. (2015). Aktepe Medresesi. Ankara: J&J.
- İhvân-ı Safâ Risâleleri. (c. III). (Wer. Komîsyon). İstanbul: Ayrıntı.
- Kedkenî, M. R. Ş. (1383), Mantiqu't-Teyrê 'Ettar, (Çap 1.), Tehran: Suxen.
- Kerbelayî, Şêx Mihemed (2002). Dîwana Kerbelayî. (Tîpg. O. Akdağ – K. Soylu). Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Korkusuz, M. Ş. (1997). Tezkire-i Meşâyih-i Âmid. İstanbul: (Bê weşanxane).
- Koxî, Mela E. (2004). Dîwana Camî'. Diyarbakır: İhsan.
- Köksal, M. F. (2020). Münâzara (Türk Edebiyatı). TDV İslam Ansiklopedisi (c. XXXI, r. 579-580). Ankara: DİA.
- Kutluer, İ. (1991). Aşk (Felsefe). TDV İslam Ansiklopedisi (c. IV, r. 18-21). İstanbul: DİA.
- Nicholson, R. A. (2014). İslâm Sûfîleri. (Wer. Komîsyon). İstanbul: Büyüyen Ay.
- Öztürk, M. (2020). Münâzara (Fars Edebiyatı). TDV İslam Ansiklopedisi (c. XXXI, r. 577-579). Ankara: DİA.
- Pêçarî, Fehmî B. (2021). Dîwana Namî. (Amd. Y. Demir). Stenbol: Nûbihar.
- Platon. (2017). Phaidros. (Wer. F. Akderin). İstanbul: Say.
- Platon. (2022). Şölen – Dostluk. (Wer. S. Eyüboğlı – A. Erhat). İstanbul: İş Bankası.
- Purcevadî, N. (1998). Can Esintisi İslam'da Şiir Metafizîği. (Wer. H. Kırlangıç). İstanbul: İnsan.

- Sadinî, M. X. (2012). Feqiyê Teyran Jijan, Berhem û Helbestên Wî. (Çap 6). Stenbol: Nûbihar.
- Sêrtî, Mele Xelîlê (1988). Nehc-ul Enam. (Tîpguhêzî: Z. Kaya). Stockholm: Apec.
- Subaşı, K. (2022). Kesayetên Mîtolojîk û Rengvedanên Wan di Edebîyata Gelêrî ya Kurdî de. (Ed. S. Vali & K. Subaşı). *Mîtos û Edebiyat: Mîtosên Kurdo-Îranî di Edebiyata Kurdî de*. İstanbul: Nûbihar.
- Telebanî, Şêx Ebdurrehman Xalis (1367). Cezbeyê 'Işq. Tehran: Çapxaneyê Afîtab.
- Uludağ, S. (1991). Aşk (Tasavvuf). TDV İslam Ansiklopedisi (c. IV, r. 11-17). İstanbul: DİA.
- Uludağ, S. (2012). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı.
- Uryan, Baba Tahir (2020). Kelimet'ül Qısar. (Wer. G. Kahraman & B. el-Ceryan). İstanbul: Bir Kitap.
- Wergera Qur'ana Pîroz Bi Zimanê Kurdî. (2008). (Amd. M. H. Êsî, M. S. Girdarî, M. M. Bêrkevanî). Stenbol: Nûbihar.
- Xaliqî, M. R. B. (1372). Şaxnebatê Hafiz. Tehran: Întîşaratê Zevvar.
- Xanî, Ehmedê (2004). Memo Zîn. (Transk. A. Zêrevan). Stockholm: Nefel.
- Yıldız, Z. (2020). Lêkolînek li ser Dîwana Şêx 'Ebdurrehmanê Aqtepe (Rûhî). (Teza Masterê). Zanîngeha Bîngolê: Enstituya Zimanên Zindî.

Pêvek: Dîwana Rûhî ya bi destnivîsa kurê wî Kербelayî

Rûpela ewil a muşâ'ereya Aşiq û Maşûq (wr. 16a)

از روز آن صبره مفتاح فرجی در بدن
 جایی صبرون نما چشم علیح ای سیرت
 جگر عشقانه خسته کردن دل صد رس
 ای زهر بیک که شیرین بهنو بویانیا
 لذت معنی دوت تشبیه حشر اشوشیا
 نیمه از بی حب و بی مانع من پر دایا
 شهسوار عرصه حسنی من که سققی
 غمزه یین شبد خندان که حور خوشینی
 غم جو رسید قدیم خان حلقه بگوش
 مرده بحر اشق قمانی سرته هانی پیدوش
 بتر صد مبتد بر عاشق بی دل ته کر
 پرده ایشی ز بر دیمی مه حالی سجد کر
 کوه دینق عشاق عالم از بوسلی بوم بسم

یعنی زهرور
 یا خط
 یا خود نو
 شکر ای عرصه
 حسنی بی

جانان ز خندان ز چشم غزال
 دل در دو حشر نیم
 و از حشر رفتارینا ز بد لالی
 پرا اهو کر نیم
 جز هر حرفی الف نیند لیر لوج دل زار
 از قامت و لدار

Rûpela dawî ya muşa'ereya Aşiq û Maşûq (wr. 17b)